

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

वर्ग संख्या

Class No.

पुस्तक संख्या

Book No.

राष्ट्र/ N.L. 38

Te

891.21

R 526

MGIPK—11 LNLC/67—29-12-67—1,50,000

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA

राष्ट्रीय पुस्तकालय
NATIONAL LIBRARY

कलकत्ता
CALCUTTA

अंतिम अंकित दिनांक वाले दिन यह पुस्तक पुस्तकालय से ली गई थी। दो सप्ताह से अधिक समय तक पुस्तक रखने पर प्रतिदिन 6 पैसे की दर से विलम्ब शुल्क लिया जायगा।

This book was taken from the Library on the date last stamped. A late fee of 6 P. will be charged for each day the book is kept beyond two weeks.

रा० पु०-६४/N.L.-४४.

MGIP Sant.—12 NL (Sp/76)—(Siy/SF-F/1/7581/24-11-75)—5-7-76—40,000.

పద్యముస్వరూపము.

సంఖ్య.	కవిత్వము.	విశేషము.	సంఖ్య.	కవిత్వము.	విశేషము.
2	కవిత్వము	అక్షరము	88	1 వాదము	వాదము
3	27 వాదము	వాదము	40	17 వాదము	వాదము
6	21 వాదము	వాదము		వేదము 40 వాదము	45-46 వాదము
8	21 వాదము	వాదము		వాదము 41-42 వాదము	వాదము
1	కవిత్వము	వాదము	41	17 వాదము	వాదము
1	17 వాదము	వాదము	44	28 వాదము	వాదము
1	20 వాదము	వాదము	46	7 వాదము	వాదము
5	15 వాదము	వాదము	48	18 వాదము	వాదము
6	17 వాదము	వాదము	50	12 వాదము	వాదము
9	7 వాదము	వాదము	50	17 వాదము	వాదము
9	11 వాదము	వాదము			వాదము
1	5 వాదము	వాదము	55	4 వాదము	వాదము
1	6 వాదము	వాదము	58	11 వాదము	వాదము
1	7 వాదము	వాదము	59	11 వాదము	వాదము
1	11 వాదము	వాదము	60	17 వాదము	వాదము
1	18 వాదము	వాదము	60	20 వాదము	వాదము
1	24 వాదము	వాదము	61	23 వాదము	వాదము
3	2 వాదము	వాదము	65	22 వాదము	వాదము
3	18 వాదము	వాదము	68	17 వాదము	వాదము
7	25 వాదము	వాదము	74	7 వాదము	వాదము
1	25 వాదము	వాదము	78	28 వాదము	వాదము
1	27 వాదము	వాదము	78	24 వాదము	వాదము
1	18 వాదము	వాదము	88	18 వాదము	వాదము
1	28 వాదము	వాదము			వాదము

విశేషముస్వరూపము.

30 వాదము	వాదము	8	12 వాదము	వాదము
7 వాదము	వాదము	8	17 వాదము	వాదము
17 వాదము	వాదము	9	5 వాదము	వాదము
9 వాదము	వాదము	9	10 వాదము	వాదము
25 వాదము	వాదము	10	14 వాదము	వాదము
24 వాదము	వాదము	10	17 వాదము	వాదము
8 వాదము	వాదము	10	22 వాదము	వాదము

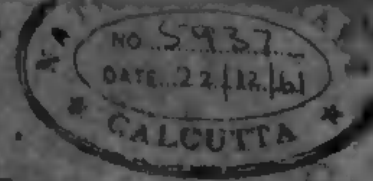
క్ర.సం.	తెలుగు	ఇంగ్లీషు	క్ర.సం.	తెలుగు	ఇంగ్లీషు
22	అదివర్తము	అవర్తము	88	8 కవచము	8 గడ్డ (తెలుగు)
16	పెంపున	పెంపున	99	12 దబ్బము	దబ్బము
1	గొట్టియ	గొట్టియ	41	5 వాడు	వాడు
15	మునవర్తము	మునవర్తము	41	6 వాడు	వాడు
2	పాపించక	పాపించక	42	8 పంగత్తము	పంగత్తము
18	ఉపనిషింది	ఉపనిషింది	44	3 కలన	కలన
1	కూర్చు	కూర్చు	44	12 కలయ్య	కలయ్య
11	కర్మము	కర్మము	44	18 క్షీర	క్షీరము
12	మార్గము	మార్గము	45	5 శంకరుడు	శంకరుడు
9	వలన	వలన	46	6 బంధు	బంధు
2	భాగవత్	భాగవత్	46	8 భగవంతుడు	భగవంతుడు
7	మిమి	Omit	46	10 మిమ	మిమ
15	పునరవ	పునరవ	47	1 మిమ	మిమ
16	వాద	వాద	48	4 అనీతి	అనీతి
18	సేవా	సేవా	48	15 శత	శత
19	మహా	మహా	51	8 పౌరము	పౌరము
15	కరుణ	కరుణ	51	8 పాంతు	పాంతు
6	యక్ష	యక్ష	51	17 పిత	పిత
17	భండ	భండ	52	5 మంత్రము	మంత్రము
11	ద్యావ్యుత్	ద్యావ్యుత్	52	12 సందమ	సందమ
12	మదన	మదన	54	5 మిమలన	మిమలన
13	యవర్తము	యవర్తము	54	4 మిమలన	మిమలన
10	భాగ్యార్థము	భాగ్యార్థము	56	22 మమము	మమము
15	వాచ్యము	వాచ్యము	57	4 కార్త	కార్త
18	తెల్పి	తెల్పి	57	8 అమాత్ర	అమాత్ర
15	కారణము	కారణము	58	11 మదనము	మదనము
21	కర్మము	కర్మము	58	21 వనజరి	వనజరి
21	చిత్రము	చిత్రము	58	8 రామకృష్ణ	రామకృష్ణ
24	రస	రస	59	24 మిమలన	మిమలన
11	క్షయ	క్షయము	61	1 సలపట	సలపట
11	కాని	కాని	62	22 టూరిమ	టూరిమ
		వాద	64	8 కర్మము	కర్మము
12	మారవర్తము	మారవర్తము			
15	మమము	మమము			

SHELF LIST

891.21

R526

పీఠిక.

ఈ విచారణచేయుటచే బడిన కొన్ని గ్రంథములు చాలకాలము
గ్రంథనే ముద్రితము లయ్యుచు కారణాంతరములవలన చేకమునంద
రగా వ్యాప్తి జేసి యుండ లేదు. ఈ “మనవృత్తము” నై తమిళవర్ణ
లో వ్రాసినది లఘుటీకతోఁ బ్రకటింపఁబడి యుండుట యీ కవియంద
మానముగల గ్రంథానికి మాత్రము తెలిసియుండును. అట్టివారిలో
మాస్టే హితులగు గ్రంథాంగ్రహకర్తృత్వ సహితముగఁ బ్ర
కటించిన, యత్ కించిత్ జ్ఞానముగల సంస్కృతభాషాభిమానులందఱు
ను గురుసహాయము లేకనే స్వయముగ వదానంగలుగు రసమునుగ్రో
సముద్ధలగు దురనిచ్చెప్పి పీఠేంచిలుచే నీకార్యమునకుం దొరకొంటిమి
దీనిని ముద్రించుట చాలకాలము గ్రంథటనే మొదలుపెట్టు బడినన
నిక్కువధనము కావలసియుండుటచేతను, నతిర్కితములగు మఱికొన్ని
యంతరాయములచేతను ముద్రణపూర్తియగుట కింతరదవయ్యె. ఇ
కాళిదాసుని మేఘసందేశమున కుత్తరకథ యగుటచే నాగ్రంథపా
కులెల్ల దీనినిగూడఁ జదువనుత్సకులై యుండురను వ్రమ్మకముతో
యీ యాపునక్కద్రణము నిర్వహింపఁ బడినది. సంస్కృత శ్లోకములకు
పరియగు సాంధ్యపద్యముల వ్రాసినది మాకు సహాయంబొనిర్ప
నిచ్చుశ్రీ మల్లాది అచ్యుతరామకౌశ్రిగారి కనేకవందనముల నర్పి
తుచున్నాము. ఇదివరలోనే తత్కవికృత సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథము
ముద్రణమునకై చాలధనము వెచ్చించి యుండుటచే, మఱికొన్ని
గ్రంథముల వ్రాతవీతులను భలముగాకుండఁ గాపాడుటకు మాత్రమే
నమద్ధుల మగుచుంటిమి. గానిచానిని ప్రకటింపఁ జాలమైతిమి. కావున
భాషాభిమానము వృద్ధియగుచున్న యీ కాలముననైన మహాజను
కవిచేరచియుండు బడిన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథముల నింకఁబ్రకటిం
చుటకుండగు ప్రోత్సాహము నిచ్చెదరుగాక.

ఇట్లు

కొంకణి రామకృష్ణమూర్తి

శ్రీ కృష్ణ ఘనవృత్తము. ఉ పా డా త ము .

శ్లో॥ బోధారోమత్సరగస్తాః ప్రేభవస్సృయదూషితాః
అవోహవహరాశ్చాశ్చ తీర్థచుంగేనుభాషితం । భర్తృమారి.

శ్లో॥ కలిదివనవబోధదుర్విదగ్ధాః
కలిచనసాధువిదోవ్యతస్వనూయాః
కలిచనవిరసాఃకవిత్వపాకే

అతఃవిశాసనకస్యకీందళాత్తా । శృంగారమధాగ్లవము॥

లోకములో ప్రకృష్టంబగు ప్రతిభకును, పరమచారి ద్వంబునకు నత్యంత ప్రేమియౌచున్నట్లు. ఏదేశమిందుగాని మహాకవులు పేదకుటుంబముల జనియించి జీవయోగదపుటకే యనేక కష్టముల పాలగుట సాధారణముగ వాఙ్మయచరిత్ర లండెల్లయెడఁగ గానంబడు, ఒక్కొక్కచో మహారాజులు, కీర్తివలద్రాదరులు, భోజలాంప్రభోజాలాయా జీశముల కలంకారములై వెలయుచుండురుగాక. మరియొనాజన్మాంతము చార్దిద్యపీడితలయ్యెను స్వాత్మగౌరవరక్షణాధురంధకులగు పాతనాదులీ జేశమున తీకబోలేదు. జేశమునరాజులెంతయోచార్యవంతులై నను, ఎంతరసజ్ఞులైనను, ఎంతసదయశూదయులై నను, వారియాధానములఁ బ్రవేశము దోరుకమున్నెన్నియో కష్టము గడువనలసియుంటయో, వీరినుస్వార్థభుకులగుట వ్యర్థమనె డివనూయాగ్రస్తులగుచుండుటయు, నీ మొదలగు ముచ్చాద్వంబులగు నభ్యంతరములుగల్గుటంకేని యావిధిభామములు స్వారంత్ర్యదీక్షనే బూని “కావ్యకవ్యకాశాఃకవిచ్చి యవృదుపుమాదు భుజించుటకంటె సత్కవులే కాళికులైన నేమి” యన్నమాటస్మరించుచు నట్టి మహారాజులప్రాపు బడయక యే స్వతంత్రజీవనమున నెట్లెట్లో కాంము వెల్లించుచు, నెట్టికష్టములనైనఁ గవితామృతాస్వాదనమున మునిగి మహానందాంబుధి నోలొడుచు

మరు. మరియు నొక్కొక కాలమున కవిరయందలి రుచిమారుచుండుటచేతనో, ప్రభువులాదవబుద్ధిలేని వారగుటచేతనో, స్వానుభూతిలేక కవియారోయము గ్రహించనేరనిదుర్విమర్శకుల పాలబడుటచేతనో, కొందఱుమహాకవులు తమ మొఱియాలకించువాడు లేక “జీర్ణమంగసభాపిత” మని యొక్కొకప్పుడు నిర్విఘ్నలగుచుండుదు. కానివారిప్రతిభయు, అప్రతిహతంబైవెలింగడి యంతశ్చక్రియు వారినాయాకవితో ద్యమములఁ బురికొల్పుచు నేయుండు. ఒకవేళ విషమావస్థలమలంగవలసినచ్చి వనేకాగ్రంబగు బుద్ధిబలంబును వృద్ధంబగు మనోవిశ్మయమునూతగాఁ గొని యెట్టికష్టసాగరమునైనఁ దరించి. పరమానంద దాయకంబగు నావితానామ్రాజ్యంబు నందు నిరంకుశాధికారమున వర్తింతురు. ఈ సామ్రాజ్యము భావనాశక్తికల్పితము, దీననీకపులే మూర్ధాభిషిక్తులు. ఇందలి వస్తువులత్యంతరమణీయంబులు. రసగర్భితములు, పరమార్థోపదేశకంబులు. ఇచట నున్నంతవఱకు వీరినై హికచింతలేవియు బాధింపఁజాలవు. ఇచట వీరికృత్యములు విధివిహితములుగాని మనుష్యమూత్రకల్పితములుకావు. వీరికల్పనలు ప్రకృతిప్రసిద్ధంబగు వీశ్వరస్పష్టికప్రతిబింబములు. వీరిదృష్టికి మఱుగనుపడలేదు. ఇట్టికల్పాంతస్థాయుగు నీమహాసామ్రాజ్యమునకు ప్రకవర్తులగు వీరికొకరి యాశ్రయమేల, ఎట్టిమహీధవులైనను వీరికి పాదసమరే. క్షణికంబగు నీభూసామ్రాజ్యముయొక్క సంబంధమువలననే కాశ్వతంత్రై నీభూభాగమునవెలయుచుండు. ఈసామ్రాజ్యముల రెంటికిని పరస్పరసంబంధమనినవిడమా. ఎంతమంది సార్వభౌములేకాదు సామంతరాజులును దమకాశ్రితులగు కవిరాజుల కాశ్వతకీర్తి వండగొని లోకమునఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచియుండలేదు? వీరిపాపువలననే వాడులోకమునకు స్ఫురణీయులగుచున్నవారనుట సాహసముకాదు. కావుననే,

శ్లో॥ జ్వలదుజ్వలవాక్ప్రసరః సరసంసుర్వ మహాకవిః

కాశ్వంస్ఫుటమా కల్పమనల్పం ప్రతినోతియశః పరస్యాపి॥

తత్కారితసురిసదన ప్రభృతిని నప్తేతథాహికాలేన

సభావేన్నామూపితతోయదినన్యుః సుకవయోరాజ్ఞం॥

అనిమన పెద్దలు చెప్పియున్నారు. కాని యట్టిరస్థులగు భూపాలు
 రయోదరణవలననేగద యే వల్లెటూరనో తీవ్రపాధితోక విజచారము
 తోడరహిషదార్థమై పాటుబడుచు గవ్వజీవులై యేమూలనో యంత
 రింక వలసిన మహాకపు డెందతోనుప్వాస్థ్యములు గాంచి చీకుచింతలేక
 వారికాలమంతయు యధేచ్ఛముగఁ గవికొనరిచి నేవించుటయు వారి
 కృతులు జేశమున వ్యాపించి కాశ్యపకీర్తివడయుటయు సగభవించిన
 ది. అట్లయ్యి నింక నెందతో మిగుల దుర్గమంబులగు నారాజనగతులు
 బ్రవేశము దొరుకకుంటచే నెట్లెట్ల కాలంబుగడచి చనుటవలన నమూ
 ల్యములగు వారికృతులు వ్యాప్తి జెందక రుటయు గ్రమముగా నంతరిం
 చిపోగా మిగిలినవి యాకాలమునఁ బనిబట్టి వెదకుచుంటచే నచ్చట
 చ్చట దొరకటయు మనము చూచుచున్నారము. సామూన్యముగా
 మహాకపులును వారిప్రతిభయు వెంటనే యంగీకరింపఁబడి లోకముచేఁ
 దగివ సన్మానముంబడయుట చాలయరుదు. అందు వెనుకటి మనజేశ
 థితిలో తెచ్చున జే లేదు. ఇంతకు వెనుక నంతకాలముక్రిందనో అంగ్లే
 యజేశమున దాక్షుడు జాన్ సన్ (Dr. Johnson) వలెనే యంతకుము
 న్నే మనజేశమున నాత్మప్వాతంత్ర్యమును గౌరవమును పరాకాష్ఠతో
 నిలుపుకొనిన పరమభాగవతశిఖామణియగు పోతనామాత్యుడు, కవిత్
 కను, రాజాశ్రయమువకును గలసంబంధమును తెగగొట్టివేసిన నీచే
 శజనులద్దాని గ్రహించుట కసమర్థులగుటచే గాబోలు. వాఙ్మయమున
 కాశ్రయాపేక్షతిప్పదయ్యె. దీనికి రెండుముఖ్యకారణములు గోచరించు.
 ఈజేశమున జనుఁడు సత్వములేదు. పూర్వమునుండియు పారమార్థి
 కచింతయు వేదాంతగోష్ఠియు నక్కడగుటచే నైహికకృత్యముఁ యం
 దుఁ గొంతయనాదరభావముఁ గలిగియుండ, గాఁకగ్రమమున నాచా
 న్తవజ్ఞానము నైజమగు నాసక్తియు నంతరించుటచే నది దాంభికవ్రీ
 తముక్రింద విగినది. కాని మీరు గతానుగతకముగఁ బూర్వపుటాచార
 ములను వద్దతుల ననుసరించుచు నచ్చుచుండిరి. ఒకానొకప్పుడొక
 చోట సూతన సత్వము బయలుజేరిన వదిగొప్పయెడారిలో నీటిబుగ్గవ
 లెనే యించుకీసేపు జనులమనముల నలరించి రాను కాశ్యపకీర్తి వడ

యోగముగాని సంఘమునందనుకొనించుటకు సమర్థులగుటలేదు. కావున సంఘభావము జాతిజీవనమున నవి మనవానిలో విప్పుడిప్పుడే మొలకెత్తుచున్నవి. ఇట్టి సమయముల సంఘమువలెని నూతనాదర్శములు, అభ్యుదయ చిహ్నములు, తజ్జీవిరాదర్శంబును కవితకు మాత్రమే జ్ఞువచ్చును. జాతిజీవితమునకును కవిరిజను సంబంధమునిత్యము ఏనాఁడు సంఘమున స్వారంభిత్వము ఆత్మగౌరవము అభ్యుదయోచ్ఛ మొదలగు మన్నతాదర్శములు ప్రతిష్ఠాక్రియైక్కియు మనములనాకర్షించియుండునో యానాడే కవితయు జీవముకల్పదై ప్రకాశించుచుండును. కాని నాఁడు పరిభ్రమ నూతనవికాసములేక యారోగ్యములేనివాని కుత్సాహశక్తివలెనే, పీడించుటండేసి యర్పించిత్పాండిత్యబలంబున వెనుకటి మూర్ఖముల వదలిపెట్టలేక యెల్లాయులు కరింపఁజూచుచు నేవోకొన్ని జీవకళలెని వికృతి రూపంబులగు కవితలమాత్రము వొడమించుచుండును. ఇట్టి పాండిత్యప్రకర్షయే ఫలముగా గలిగివ నీకవితలు సామాన్యజనులకు దురవగాహంబులగుటచే గీనికి నాశ్రయమొకటి యవసరము. మరియు జేశమున విద్యావ్యాప్తి తగినంతగ లేకపోవుటచే కవితకును సామాన్యజనంబునకును సంబంధంబు తక్కువ. ఇనసామాన్యమొక కవియొక్క గుణదోషముల గ్రహించి, మండనఖండనాదిసామర్థ్యము గలిగియుండిన కవితకాశ్రయాపేక్ష తగ్గిపోవును. ఇప్పటికి చాలకాలమునుండి యాంగ్లదేశమున నొక కవిత్వజాని సామర్థ్యముచుఁగ నుగోని వానిని నిలబెట్టునది సంఘముగాని రాజుల యాశ్రయముగాదు. మన దేశమందన్ననో సంఘమునకట్టి సామర్థ్యముగాని బుద్ధిగాని లేనేలేదు. కావున కవులు ఇనసామాన్యముయొక్కభావములను, ఆదర్శములను, సంఘాద్యమములను, జాత్యభ్యుదయమును, సంకీర్తనసంబోధనవిశ్వాసాలగు కవితాపూరంబున వెలకొల్పుటకు దగినంతయవకాశము లేకుండె. చిరకాలమునుండి దేశము పరరాజుల దండయాత్రలకుగాని యనిలేవచ్చుదంతరికల్లోలములకుగాని దావలంబై యుంటండేని దేశమందు సంఘభావోద్భోగంబు నకుండగు కాంతిచేకురలేదు. కావున నే వివిధంబులగు దేశభావలమాట యుటండ నీదేశమున కంతకును

గౌరవమునై చూత్య భావయన చెప్పినట్టి యతివంతుని హిందూది
క్షానంబున కాకరంబైయున్న దేవభావక్షీణించుటయు దవ్యాభ్యయము
జూడఁ గాళిదాసభవభూత్యాదుల తరువాతకవులలో నెవ్వరును చాల
మట్టుకు వారికృతుల యనుకరించుటగాని, సూతనమార్గముల పొంత
లోకుండుటయు గాననగు. దీనికి కారణమాలంకారికులు పెట్టినహద్దు
ను మీరుటలగదనియో. లేక యానిబంధనల సత్క్రమించి క్రొత్తమార్గ
ములఁ ద్రొక్కితమకవననై పుణిచే జనులకు మెప్పించు దగినవ్రతిభగల్గ
మిచేతనో, కవులనాటినుండియుఁ దమయనమాన ప్రజ్ఞలనలవాటుచి
న కొన్ని మార్గములనే యుపయోగించి యాయావాద్యయ భాగములనే
తమయిపూర్వకల్పనఁ లో నిందివేసిరిగాని సూతనమార్గముల నేమియు
చేసినట్లగుచుదదు. ఇందునకు మనవారికిఁ బ్రాచీనపద్ధతులందుగల యు
త్యాదరమును, సూతనమార్గముల నిరసనబుద్ధియు, మరియు జాలియం
దు జీవకళ లేకుండుటయే ముఖ్యకారణములు. ఇంతకు చిరకాలము
క్రిందటనే సంస్కృతము వ్యావహారిక భాషకాకుండుటవలన సామా
న్యజనులకు మరవగాహంబగుచుండ, దానియందు కొద్దిమందేవరికే
మముఁ జేయుచుండుటయు, వారును సాధారణముగా నగాధంబగు
కాస్తాధ్యయనమందును వాక్యార్థ్యంబులయందును చారిబుద్ధినంతకువ
యోగపడుచుటచేతనో సవ్యకావ్య నిర్మాణమునకుండగిన ప్రతిభలేకుం
టచేతనో యాభాషను కనితయంతరించినట్లున్నది. పండితులవాక్యార్థ
ములేక్కడై నకొలది యెంతవారికైనను, స్వపాండిత్యప్రకర్తోష్టాట నా
బుద్ధియు, స్వమతస్థావనోద్యోగమును, దీనికిసాధనముగ వరావధూన
నాచింతయు నధికమగుటచే. నిమగ్ధనసూయాశిశోప మొకటి పుట్టిపెరి
గివారిని తనయిచ్చవచ్చినట్లు తైత్తిక్కలాడించుచున్నది. కావున రస
జ్ఞతయు, కవియొక్క యభిప్రాయమును గదగొనఁ గుతూహలమును
చారితోడి సామభూతియు మొదలగునవి, విమర్శన కత్తవనరములగు
కొన్నిగుణములు ప్రకాశము లగ్గియున్నవి. కావున నొకవేళ నేమూ
లనైనసహజకవితాప్రపారము గల్గెనేనియు నదిమహారణ్యంబున పెల
యేటిచావున నేమూలనోయడఁగియుండి క్యాచిర్కంబుగ రసరమి

యోగంబుచే నాకృష్టంబగు నా కానాకరసజ్ఞాని మనంబునలరఁజేయవల
 నీకజేగాని ప్రస్తుతిపుడేకస్థితినిబట్టి నద్విమర్శకుంబాత్రంబై యుచితస
 త్కారముంబడయు ననుటకు నీలులేదు. కానియంతమాత్రమున నా
 కేపుట నిర్విఘ్నంబగుటగాని, యాకవిర గుణకూప్యంబగుటగాని తటస్థం
 బదు. ఏలయున నాకవి తనసమకాలీనులఁ గొందఱునేవిధంబుననైన సంతో
 తోవచ్చెట్టి యేదోవ్యర్థలాభముం బొందవలెనని ప్రాసనా? యదివా
 వ్యయమున కాశ్వతంబగు స్థానంబునందుననుట సంశయము. లేకయా
 కవికవిత్వాదర్శముల గుర్తెఱింగి నై జప్రతిభనుపయోగించి యుజ్జేకా
 యత్తచిత్తుడై తాజేయనది యాశ్వరేచ్ఛాచోదితం బనియెంచివర్త
 లమాషణ భూషణఃతెక్కింపక తనహృదయము పొంగిపరలునపుడు
 యనుభవజ్ఞానమును భావనాశక్తిచూపము సౌభాగ్య గరిమయొప్పునట్లు
 వర్జిదర్శించుచు తత్సమకాలముననే పరమార్థోపదేశంబు నేయుచు,
 వదువరుల మహానందాంబుధి మగ్నులుగఁ జేయుటచేతనే తన
 తీవితమును సార్థకము నొందింపఁ జూచెనా వాని కేచింతయును
 లేదు. అతఁడు తనహృదయము భావనిర్భరమగుటచే ప్రాసనేగాని
 కానివలన బ్రతిఫలమపేక్షించికాదు. అట్టివా రేయొకరసజ్ఞుడైన వేకా
 లముననైనఁ జూచియానందించినఁ జాలునని తలంతురు. కాని వీరి
 యసమాన పాండిత్యమును బ్రతిభనుగ్రహించుటకుం దగిన శక్తిలేక
 ఆదలేక మద్దెలయోడన్నట్లు తాము గ్రహింపలేనిదానియందు దోషా
 రోపణ చేయుచు నద్దానివలన లోకము ననుత్కర్షఁ బడయఁజూచెడి
 సానుభూతిలేని దుర్విమర్శకుల పాలఁబడుటకుగాని రసజ్ఞులుకాని వండి
 తులచే తిక్కుటకుగాని వారిష్టపడరు. మఱియు మనమిప్పుడు ప్రాచీన
 గ్రంథపుంజముల సుచయార్థమై ధవము తెచ్చించి వానిని ప్రకటించి
 యుత్తమ గ్రంథముల రసముగోలి యంతకాలము చూటుపడియుండి
 న కవిరత్నాలఁ గొనియాడుచున్న రీతినే యేకాలమునకైన నాకవితా
 రసమును సానుభూతితో గ్రహింపఁగల్గువాఁడొకఁడైనఁజూచిన జాలు
 పనియే.

శ్లో॥ యోనామశేచిదిహనః క్రతయంత్యవక్షాం
తానంశేతతిమహితా స్మృతినైవయత్నః
ఉత్పత్స్యతేమమతుకోపి సమానధర్మా
కాలోన్మాయంనిరవధిర్వి పులాచవృద్ధిః

అనుదానివలన భవభూత్యాది మహాకవుల యభిప్రాయమై యుండనోవు. కావుననే ప్రకాశతయ్యు, లోకప్రియతయ్యు మాత్రమే సత్కవిత్వకు ముఖ్యకోధకములు కావని యాంగ్లేయ మహాకవియడగు కార్లైలు (Corlyle) చెప్పియున్నాడు. కాలక్రమమున వాఙ్మయమునందు దళిమానము హెచ్చినకొలది సద్విమర్శకులు బయలుదేరినకొలది కవితయందు వ్యవహారములు రసములుద్భవిల్లుటయు నద్దానియందు జనుల కాదరము గల్గుటయు వాఙ్మయమున నొక కవియొక్క స్థానమే ర్పదుటయును సంభవించుచుండు. కావున నట్టి కవితల్లజలును విమర్శ కాగ్రేసరులును బయలుదేలి దేశజనుల గవితారసాస్వాదలోబురుగఁ జేసి జ్ఞానాభివృద్ధికిని వాఙ్మయాభివృద్ధికిని తోడ్పడుచుండురుగాక. కశచినకతాబ్దములో మన యాంధ్రదేశమున నాంధ్రగీర్వాణముల నసమానపాండిత్యము గలిగి యుభయ భాషలయందు నింత భారాళముగా కవిత్వముచెప్పి గ్రంథములు రచించుటేగాక యాంధ్రమునఁ గ్రోత్త మార్గములఁ దీసినవారలలో నీగ్రంథకర్త యగ్రగణ్యుడని చెప్పుటకు సంశయము లేదు. కావున నీయనజీవితచరితను, వైదుష్యమును, కవిత్వశక్తిని గూర్చి యిచ్చట కొంచెము ప్రసంగించెదముగాక.

ఈ మహాకవి శాండిన్యసగోత్రుడు. అనస్తంభనూత్రుడు. ఈ శాండిన్యమహాముని గోత్రమునుండి యుద్భవించిన కోరాడాన్వయమునకు మూలపురుషుడు మహాదేవుడని యీకవియే చెప్పి యున్నాడు.

శ్లో॥ శేశవనిధ్యానవికుద్ధాంతర తాప్రవృత్తితోవిశేతః

కోరాడ ఇతిచసంతతిర భవత్రస్యామభూన్యహాదేవః

నసర్వకాత్రు ప్రభవైకరూపక శ్రీదేవతాపాదపరోజబంధరః

స్వస్యాన్వయోత్పన్నజనుష్యతాంతునా గ్విరుహాధతా నోచిరమి

త్యవేత్తవః॥

శ్రీశైలలోతే భ్రమరాంబికాంతే
మాలారవత్ప్రేరిర్నైకైతావృతః
శర్వాక్షివిశ్లేయమితరనారతం
చక్రేద్భుతం తద్రవతమిష్టదైర్ఘ్యం॥

ఈమహాదేవశాస్త్రి సర్వశాస్త్రిపారంగతుడై తనవంశయినంతను
గూడనట్టి జ్ఞానమూర్ఖునిచే బ్రకాశింపః జేయవలయుననియెంచి శ్రీ
శైలకుర్వతమన భ్రమరాంబికా క్రపాదమునకై ఎండుమారేడు దళ
ములుప హారముగ జేసికొని తపంబొసర్ప నిరువదియేడు దినంబులు
గడచినతోడనే వానినియమంబున కాయంబ సంతనించినదై నీజాం
భితముండెల్పుమనిన.

శ్లో॥ సర్వంవ్యాధ్యవస్యవశంహి కామం॥ విద్యాస్త్రీచేత్సర్వవిపన్నిన్నుత్తిరి
తయావృతేనర్వజ సిష్యుకూన్యతా॥ యయేయతేసౌఖ్యముజనగమ్యం॥

శ్లో॥ రాజానోబహుమానయం త్యేయమివాజగ్రం ద్రవద్రవ్యత
స్సేకాజ్ఞాతవిశం గరూపకనకం సత్సాండితంపూరవం
తేనాత్యంతసుఖభిభవత్యవిరతం యాచేనతత్సంపదో
హేలాజాలవశీకృతే ప్రియతమే చాకావికోద్భాసివీరి॥

శ్లో॥ యాచేభగీరథరథాను గజహ్నుకన్యా
ప్రొద్గర్భుకీసహచరీ భవనప్రకాండాం॥
విద్యాంవిధేహిదయయాన్యుతపారవశ్యాం
హస్యప్రమాన్యము కుశోద్భవ పురుషాణాం॥

విద్యగలిగిన స్త్రీసంపదలును, మాన్యతయు తమంతట కామే
వచ్చునుగాని దనవంశమేడు పురుషాంతరముల వలకు పండితులకాల
కాలమైనగడవలయుననికోర నాచెయు వల్లెయని యట్టివరంబొసంగ
నట. అప్పటినుండియు నీవంశము పండితశిష్యాదులు కాకరంజై వె
లయుచుండ నీమహాదేవశాస్త్రి వెనుకః అల్లాడ శాస్త్రియను నా
యన సకలకలాపారంగతుండయ్యుఁ బరులకుఁ జెయ్యికాచుట కిష్టములే
క దరిచావీడితుండై యెట్టులో దినములుగడుపుచుండె, అంతనియవష
ప్తిపూర్తిజేసికొన నిచ్చగలవాడౌట నాగ్రామజనులు కనిపెట్టి యా

యనచేనొక శతఘంటాపఠానము చేయించెదట. ఈసమయముననే యా యన “శతఘంటికమాదామి” యనునీడు పదనెనట మఱియు భూవర్తిగ్రహణంబున కైన నీయనొల్లకుండిన నచ్చటివారీయనను బల వంతపెట్టి, కిన్యను విద్యను భూమిని వర్తిగ్రహించిన శత్రువుము లేదని యు, దీనివలన నాయనయొక్క అవర్తిగ్రహణమునకు భంగముచాటి ల్లదనియుఁజెప్పి యాయనకొకపుట్టెను భూమినిచ్చెదట. ఈయల్లాడకా స్త్రిచెప్పిన యాశ్లోక మొకటి తనమారామమునివలన వింటినని యీ రామచంద్రుని చెప్పియున్నాడు.

శ్లో॥ కమలనమశయానః పాద్విరాడాశయాన
స్వభరణనశయానః ప్రోద్భుతోసంశయానః
వరమధిశయానఃక్షత్రపాశాశయానో
వృధిజలధిశయానకిపాతువక్షీశయానః॥

ఈఅల్లాడకాస్త్రికమారుడు. జగన్నాథకాస్త్రి అనునాయనకు “విజాంతర్యాణిత్వ ప్రథమవిధుతాశేషవిభవా విరాజంతే కీర్తిస్థగిత స కలాకాంతవివరాః” ఇట్లు దిగంతవ్యాప్తముగు కీర్తిగలవానిగాఁజెప్పు చున్నాడు. ఈజగన్నాథకాస్త్రికిన్యగుమారులు. అందుచెద్దివాడునూ రికాస్త్రిఅనునాయన వారణాసికేతెంచి గౌతమతర్కమున సఖండపాండి త్యము సంపాదించెను. ఈయనకు సంతతిలేదు. రెండవవాడగు సంతా దాసునకు సూరికాస్త్రి, లక్ష్మణకాస్త్రియనువిద్వదు కుమారులు. ఇందు సూరికాస్త్రి వేదాధ్యయనంబొనర్చి శాస్త్రాధ్యయనంబునకై యభిలషిం చుచుండఁ దండ్రిగణించుటయు, జేశముతోపాటితెంబగుటయు సంభ వించె. అంతవీరితల్లి విద్వలవిద్వరదోద్భావని గతిలేనివానికి రాజేగతియ వితలంచి కాటిశేపు కొనరాజు యొద్దకుం బోవుచుండ దోషమొకొంగ లడ్డమువచ్చి తల్లినిచెద్దకమారునిని హతులజేసిరి. అంతరెండవవాడగు లక్ష్మణకాస్త్రియొట్టెట్టాయారాజునొద్దకుంజేరి వానియాదిరముంబడని యొక యుద్యోగముననుండి కొంతకాలమున కారాజునకు సోదరుల తోభేదంబునొడముటయు నీలక్ష్మణకాస్త్రియొకనచ్చటనుండగూడదని తలచి యారాజులనకిచ్చెదనని చాగ్గానముజేసిన నాలుగువేలదూత్యం

యలంగొనకయే యాయూరువదలి దేశాంతరమున నాయాపట్టణముల
 దిరుగుచు నెచ్చటనో యొక యోగిండుగిరివలన శ్రీరామచారకముం
 ద్రమువదేశము పొంది గొంతకాలమునకు స్వదేశమునకువచ్చి వివా
 హముఁ జేసికొని యత్రవారింటనే యుండెనట. ఈయన కుమారులు
 మిగ్గురు, అందు పెద్దవాఁడగింభకర్తయగు రామచంద్రకవి, రెండవ
 వాఁడు రామకృష్ణశాస్త్రి, మూడవవాఁడు సుబ్బరాయుడు. రెండవ
 వాఁడగు కృష్ణశాస్త్రి బాల్యమున చదువునందాసక్తిలేక తిరుగుచు
 నొకనాఁడన్న గారిచే జెంపపెట్టుఁదని మిగుల రోషముతో నిల్లువెడలి
 యచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచుఁ దుదః వారణాసిజేరి శాస్త్రాధ్యయనము
 మొదలుపెట్టెను. అంతనొక సంవత్సరమునకే వ్యాకరణశాస్త్రమున
 పరిపూర్ణపాండిత్యము గలిగి శాస్త్రచర్యలుఁ జేయుచుండెనని యింటి
 కుత్తరములు వచ్చినవట. మఱియొకవత్సరము గడచునప్పటికి న్యాయ
 శాస్త్రము మొదలుగాగల వానియందుగూడ స్వతంత్ర్యము సంపాదిం
 చి యచటి పండితులెల్ల నాకాశీమహారాజు నెదుట సభలో నోడించె
 నట. ఇట్టి ప్రఖ్యాతిని నామేధావిషంబు నుత్తరముల వలన విని యచ
 ట నాతనియన్న మొదలగువారు మహావందముంజెంది వివాహావయ
 త్నములం జేయుచుండిరట. కాని మఱికొంతకాలము గడచునప్పటికి
 మహారాజావలోల్లారుతమయాస్థానపండితునిగాగైకొనితీసికొనివెల్లెనని
 యు నచ్చటికిఁ బోయిన కొద్దికాలముననే హఠాన్వరణము సంభవించె
 ననియు వివరము. అంత నీరామచంద్రకవికింగల్గిన సంతాపముంతిం
 తని చెప్పనలవిగాదు. అప్పుడు మంత్రిముచే మైమఱచి వీధులఁబడి
 దొడ్లనారంభించెనని అప్పుడు చూచినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈరామ
 చంద్రకవి జన్మించినది వెనుకటి యువసంవత్సర ఆశ్వయుజ శుద్ధదశమి.
 గోదావరితీర్థం అనులాపురం తాలూకా కేశనకుట్టుగ్రామములో
 బాల్యమున గూతామహులయింటనే పెరిగియచ్చట వండెండవయేటనే
 తనతండ్రియొద్ద శ్రీరామమర్రిత మువదేశములొంది మిగులదాసక్తితో
 పునశ్చరణసేయుచుండెను. అచటనే మూతామహునియొద్ద రఘువంశ
 ము మొదలిడిరిరువార సమీపమందున్న వీరీయగ్రామమున పడవవల్లి

పచ్చి పోమయాళాల నూరన్న గారివద్ద విద్య నభ్యసించుచు నవ్వుడ
వ్వుడు శ్రీశిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారివద్ద నలంకార గ్రంథములు
చదువుచు కవనములవాటుజేసికొన్నట్లుగా వినవచ్చెడిది. ఈ నూరన్న
శాస్త్రిగారితో కావ్యపాఠముం జదువుచుఁ బోలమునకుం బోయి తి
రిగి యింటికి వచ్చునంతలోఁ గొన్ని శ్లోకములనల్లి గురువుగారిని దిద్దు
మని జూచు నాయన యాశ్చర్యపడి, యాశ్లోకముల దిద్దుటకుఁ దానుక
గిఁజూండనియు పెద్దలయొద్దకుంబోయిన నీకవితకుండగు ప్రోత్సాహ
ము గలుగుననియుఁ జెప్పించెడివారట. ఈ ప్రోత్సాహము శ్రీమ
హాకవి కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి నలవ గలిగియుండె వలయున గంగా
ప్రవాహముంబోలు నీమహాకవి కవితాధారయే యీ రామచంద్రకవి
కవితాప్రవాహిని కుద్బోధ కారణమై యుండుననుటకు సంశయ
ముండదు.

శ్రీష్టశివంశాబ్ది శిశిరకరుడు నకల విద్యాజన్మ సద్భాయమాన
జిహ్వంచలుడమిత కావ్యాధిక ర్తయయిన శ్రీకృష్ణమూర్తి పబ్బాజీవ
నాత్ర సద్గ్రంథ కల్పనావి త్రిసుమతి విరచిత శ్రవ్యదృశ్యాత్మ వివిధకా
వ్యుక్తు ఇట్లు కొంత కాలమైనదియవలె నాయన స్నేహితులు కొందఱి
యొకని వివాహపయత్నము జేయుటలేదేమి యనియు,

శ్లో: త్వంసాహిత్యవరోసిసాధుకవితా ధుర్యోసితేవాగ్నితా

సిద్ధాప్రప్రజచెన్నపట్టణపురీం విద్యాలయేహానానాకాః

అథ్యాప్యార్థరమాయవిత్త బహులం దత్వాకరార్థంవరం

తేనస్యాత్తవసత్కళితవిభవ స్తస్మాద్వివైరస్కరు||

నీరండ్రి దరిద్రుడు గావున నీపాండిత్యముచే చెన్నపుర్యాదు
లకుఁ బోయి ధనము సంపాదించి వివాహమాడుమని సలహా జెప్పి
రట. ఇట్టి స్నేహితుల ప్రోద్బలంబున సంపాదనకై బయలుదేర మ
ద్యుక్తుండై యుండునయమున బ్రహ్మశ్రీ శిష్టు కృష్ణమూర్తిగారి
యన కవిత్యమం దత్వాదరముకలవాఁడు గాన నీయన యుద్దేశమును
వినినతోడనే తనకుఁ జరవరిచితులగు రామచంద్రపురం రాజుల యా
హ్వానమున బ్రవేశమునకై యొక రేఖను వ్రాసి దీనినలన నీకార్యము

జేపలనుగునని చెప్పి తన కడుగు యొక భటుచేరికిచ్చి పంపెనట.
 అంతట దియ్యుర్రముం దీసికొని బయలుదేరిపోగా దేశమున గానీ
 వానెలుపట్టి తోనుముపంపుచేసనియ్యఁ గావున నాచా జేయనను
 రెండుకూసములు తన యాస్థానమందుండిన నటుపైనిఁ జూచెదనని
 యొక జెప్ప, వచట నిలువనొట్లక చెన్నపట్టణమున పండితులకు ముసన
 భీషనినిచ్చుచుండిరను నదంతి యచ్చటవిని తత్సంపాదనోద్యుక్తుడై బ
 యలుదేరి చారిలోబందరు (మచిలీ) పట్టణముం జేరెను ఇచ్చటికిఁ జేరు
 నప్పటికిఁ జెచ్చిన సొమ్ము వ్యయమయి వెనుకటి దినముభోజనములేకుండు
 టచేఁ గడుంగడు దస్సినను, నూగు కొత్తదగుటచేతను, ఆత్మకారవము
 స్వారంభమొక్కవ పాటుండుటంజేసి నహజంబుగ యాచనా విము
 ఖుండగుటవలన నేమియొందోచక గొడుగుపేట మల్లేశ్వరస్వామి యాల
 యముం జేరి కొంత విశ్రమించి సాయంకాలముగునప్పటికిఁ దీశ్వరస్తుతి
 రూపంబులగు కొన్ని శ్లోకంబులఁ జదువుచుఁ గూరుచుండెనట. అప్పు
 డాదారినిఁ బోవుచుండిన ప్రభుల అన్నపూజాస్త్రిగారి వాగ్దాలమును
 విని యాశ్చర్యపడి యాలయములోనికిఁ బోయి దురవ్వరని ప్రశ్నిం
 పుఁ నెవ్వరై వ నేమికార్యమనియెనట. ఈయన బలవంతపెట్టి యడుగ
 గాఁ తాను చెన్నపట్టణము బోవనిచ్చయ్యఁ చెచ్చిన సొమ్ము వ్యయమగు
 టము నందున దీశ్వరసాన్నిధ్యముం జేరుటయ్యఁ దెల్పెను. అప్పుడా
 శాస్త్రిగారియన కవిత్వధారకును స్వరంత్రబుద్ధికి పాశ్చర్యపడి పాత్స
 ల్యమునోప గద్దించుచు నెచ్చటనో యొకపూటభోజనమునకై యెవరి
 నయిని యాశ్రయింప లేనివాఁడవు పట్టణముపొయి ముసనభీ సరిపాడిం
 పగలవా లేమ్యులేమ్యుని యనుచు దనగృహంబునకుం దోడ్కొని
 పోయి భార్యయఁ బిలిచి యీతనిఁ బుత్రవారసల్యముతోఁ జూడవల
 యునని చెప్పి యొప్పగించెనట. ఇచట కొంతకాలముండియు దక్ష
 చాత వారములజేసికొనియు నింగువ రామస్వామి శాస్త్రులచారియొ
 డ్ద గొన్ని మంత్రశాస్త్రగ్రంథములఁ జదువ మొదలుపెట్టి విరంధరి
 ప్రోద్బలముచే చెన్నపట్టణ ప్రయాణమునండి విరమించెను. తరువా
 త తరుచుగా దీయన్నప్ప శాస్త్రుగారింటనేయుండ నాయన వివాహ

ముచేయవలెనని తలచెగాని సాగియిందలేదు. వత్తెం అద్వైతకర బ్రహ్మశాస్త్రీగారీయనవివాహము నిమిత్తమై మారు ధూవ్యంబు లీ యాదలచి యించుక వాక్యార్థము సల్పుచునగా, నాసమయమున నీయన శాస్త్రీగారీతో నొక యంశమున నే కీ ధ వింధంకత నకు సహజంబగు ధైర్యముతో నాయన వాదముదుర్చులమని సమర్థింప నాయన కోవగించి చేయదలచిన సహాయముంజేయి నొక్కపోయె. అపుడీయన స్నేహితులు కొంఱు ఫలోన్ముఖంబున శాస్త్రీగారీతో నిట్టిభేదంబు కార్కసాధకము కాకుండుటచే వారివాదము నెట్లయంగీకరింపమని చెప్పిరిగాని యామాటల కీయన లక్ష్య పెట్టలేదు. తుదకెట్లా స్నేహితుల ప్రోద్బలంబున శాస్త్రీగారి బుద్ధి తిగి వివాహార్థమై మారుధూవ్యంబుల నిచ్చిరట. ఈధనముతో నీయన వివాహమునకై స్వదేశయానకేగెను. చారిలో నమలాపురమున గొడవర్తి నాగేశ్వరూపధానులుగారీయన కృత్యాతిగివిని కన్యనిచ్చెదనని చెప్పగాఁ దలిదండుగ్రీయనునుతెకై స్వస్థలమగు నడవకల్లికింజనె. ఈకవి యిట్లుచేరిన వార్త గ్రామమున వినవచ్చినంతనే యామ్రలాసందముంజెంది. గాని మఱికొందఱీతండ్రింతలో నింతవాడయ్యెనా యని యనుసూయాపరులై యొకదినమున స్నానమునకుఁ జొప్పుచుండ నీయన కడ్డమువచ్చి నీపు కవిత్వము చెప్పుదువట యవధానము చేయదువాయని ప్రశ్నించిరట. ఈయన వారి యాతురత కాశ్చర్యపడియ నట్లకానిం దని చెప్పి భోజనానంతరము కూర్చుండమనియెనట కాని వాకచాని కొల్లక నీవందుకు సమర్థుడండనైతివని యానిలుచున్నట్లెచెప్పి కదలుమని చెప్పగా లేఖకులఁ బిలుపింపుమనయెను. అప్పుడా యూరనున్న వారందఱినిఁ బిలువ నరువదేడుగురు ఘంటము లాకులతోవచ్చి యాన మీశముననున్న నడివల్లి దేవాలయములో సమావేశమైరి. వెంటనే యొక్కొక పాదము చొప్పున చెప్పుట మొదలుపెట్టి సూర్యాస్తమయముగు నప్పటికి 107 పద్యములముగించెను. అనటనొకరు వీనికాశ్చర్యపడి యింకను చెప్పెదవాయని యడుగఁ “జెప్పెదను. ఈతకులోకే నిటియని” యన్నట్లచ్చటనుండినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈకతావధా

కనుక అది యాశ్చర్యము జెందినవారిలోఁ గొందఱుకలసి నలువది
 రూప్యంబుల నాయనకొనుగిరి. మఱియొక కోసటి యాయన విజా
 హార్థమై యదుగగా నరువదిరూప్యము లప్పిచ్చుటకు మాత్రమొప్పుకొ
 నెను. వివాహమైన తోడనే యాయన దీనికై చేసిన ఋణము దీర్చుట
 కుగాను సంపాదనార్థమై గోలకొండ పంథానమునకు వెళ్లవలయునని
 తలఁచి యిరల బందనుచేరిరి. ఇచటికి వచ్చినతోడనే పూర్వపరిచితులు
 ను నోటిలో పాతకాలయందు పండితుడుగానున్న పసుచుర్తి డిమాను
 హేశ్వరస్త్రి గారా పాతకాలాధ్యక్షులు మఱియొక పండితునికై వెదకు
 చుండిరిగాన నియన గోలకొండ ప్రయాణమై యైన నాని పాతకాలయం
 దుఁ బ్రవేశపెట్టు ప్రయత్నముం జేయవలయునని అన్నపుకాస్త్రీ గా
 రి తోఁ జెప్పిరి. వీరు నియన స్వభావమును బాగుగ నెరింగియుండిరి
 గాన నీకు రాజాలయశ్రయము వడయునేర్చును నొకరినియాచించి
 ధనము సంపాదించుటకు వలయులెంత్రజ్ఞానమును, తక్కువ గావున
 స్త్రీప్రకడల మానుచునిచెప్పి బలవంతపెట్టి యాపినోటిలో దొరవారితో
 నియన విషయముచెప్ప నా పాతకాలలో నడురూప్యంబుల వేరినమిచ్చి
 క్రిమముగా వృద్ధిజేయుచుననిచెప్పి యాదొరవారియనను జేకొనిరి.
 అది మొదలపాతకాలయందొక్క రిదిగా నలువది మూజేండ్లధికారుల
 మన్నినదడయుచు నాత్యగౌరవస్వారంభముల నిల్పికొనుచు తుదకా
 పాతకాల కళాకాలగా మారుటయు నద్దానియందాంధ్రప్రభానోపా
 ధ్యాయపదవినంది నలువది మూజేండ్లుపనిచేసి కాలక్రమమువ వేతన
 ము నలువదిరూప్యంబులుగాఁగ దనుకాలమునంత నధ్యాపనమునందు
 ను గ్రంథరచనయందును బుచ్చుచు తమజీవితమును నుఖముగా వెల్లిం
 చి. క్రీ. శ. 1800 సంవత్సరమునకు సరియైన కార్యరి సంవత్సర శ్రావ
 నమాసి పాడ్యమియందు లోకాంతరగతులైరి. ఈపాతకాలయందు
 ఏడున్నంతకాలము దొరలందరును వీరినతిగౌరవముగనే జూచుచువ
 చ్చిరి. మిషనరీలలో స్వమతస్థాపనోద్ద్యోగమేగాని పరమతదూషణా
 చింతయంతగాలేని యాకాలముననే మతస్థులా మతధర్మములను పట్టు

దలతో ననువరించుటయంత యనుయాయనకమయ్యెడిదికాదు. కావున దొరలైనను వీరితోమాట్లాడవలసినప్పుడు కొంతదూరముగ నేయుండి మాట్లాడుచు శాస్త్రులచారి నైష్టికతకును, చారిమలాచారాను సరణమునకును గొంతగౌరవమును జూపుచుండెడివారు. ఈరామచంద్రకవి యొక చారియెడ సతిగౌరవముగలవారై యుండియు తనస్వాతంత్ర్యమునకును నైష్టికత్వమునకు నెట్టిలోపంబును పహింపక స్వధర్మాచరణమునల బ్రమత్తుడై యుండెడివాడు. నోబిల్ దొరగారు కళాశాలాధ్యక్షులులుగానున్నప్పు డొకనాచాయన యొక్కోకమును రివరెండు మంచాలరత్నం గారి చేతికిచ్చి దీని కర్థము కనుగొని రమ్మనిరామచంద్ర కవియొద్దకుఁ బంపి రట. చాని కీ యన తగునట్లర్థముఁ జెప్పియంపగా నాదొరగారు తమకభిమానప్రాతఃకరు నుత్తయొకరుచెప్పి యర్థముంజెప్పి యిట్లుచెప్పగూడదాయని మరలకనుగొని రమ్మనెవట. కాని యాత నయర్థంబచ్చట పొసగదఃచెప్పిపంపఁగా నాదొరగారికి కొంచెముకోపమువచ్చి వారుస్వయముగా నకుగవలయునని నచ్చయడుగగా ‘తెచ్చతప్పేగాని మీరువచ్చియుడిగినంత మాత్రాన నదిసాధుకగునా’ యనిబదులుచెప్పెనట. అంతదొరగారు తాము చెప్పినయర్థమును తిరస్కరించి తమ్ముగూడ ధిక్కరించెనని దురతి పాయమునది కళాశాలనుండి తొలగించవలెనని ప్రయత్నింప నచ్చటిసేహితులీశున పాండిత్యరబాధింబనియు శాస్త్రమున సంతస్యాతంత్ర్యముగలిగియుండుటచే నంతవిరూధిగాజెప్పెనుగాని మిమ్ముధిక్కరించుబుద్ధిలేదనియు నట్టిపండితుడు దొరకుట దుర్లభమనియుఁ జెప్ప నాదొరగారు శాంతఁజెందిరట.

ఈయన యశోలుబ్ధుడును ధనకాంక్షియు గాకుండుటచే దన పాండిత్యమును జాటుకొనకుండిన నీయన శిష్యులగు కళాశాలావిద్యార్థులకీయనయందలి గౌరవమువలన నీయనఖ్యాతి యచ్చటచ్చట కొంతవ్యాపించినది. పూర్వమునుండియు మనపండితులనా పరాభిభవేచ్ఛ మెండుగావున నొకప్పుడు ఏకనంతగ్రాహి విద్యానిత్యాది బిరుదాంకితులు మన దేశమందు ముద్రసిద్ధులువగు చూడభూషి వేంకటాచార్యు

లవాడు రామచంద్రకవీనిఁగూర్చి చాలవినియోగింపియు ననూయచేఁగాఁ
బోలును. కావేజిలోనపుడు విద్యార్థులైన వెచ్చా శోపాలకృష్ణమృగాను
ధర్మపురి గార్లచేతికిఁగొన్ని నమస్కలను

శ్లో॥ చింతకాయక లేకాయ బీరకాయతమారికే

ఉచ్చింతకాయవాక్కాయ సాధకాయతమారిం॥

ఇత్యాదిశ్లోకములనిచ్చి రామచంద్రునిని సుద్దేశించి కుండితుఁడైవచ్చి
ననుండినసర్థము వ్రాసియించుకొని నమ్మని యీగాఁవానిఁ బూర్తిచేసి
యర్థముల ననేక రీతులగుప్పి వ్రాసియిచ్చి తానుతిరిగి

శ్లో॥ కమలనమయానః పాద్మిరాజాశయాన

స్వస్థ భరివశయానః ప్రోర్జ్ఘతోసంశయానః

వరనుధికశయానః క్షుతపాశాశయానో

వృధిజలధికశయానః పాతుపక్షిశయానః॥

యనువారి పూర్వముల శ్లోకమును

శ్లో॥ బర్హిశ్వాని త్రేనూరట్కలయ వృధగణుంచాధ్వరైదైవమేతి

వీరింకీదృక్స్వవర్ణంవవహతిచహితః కోద్రివింబంచకీదృక్

కింసాధుస్సత్పిపాసుంచదతిహాలిన మాతారయాన్యోనతంకిం

లాంతంకించ క్రిమత్స్కంపదనువతుసతత్ప్రశ్నకార్యాభిధోనిః॥

అనుస్వయంకృత శృంగారసుధార్ణవభాగస్థశ్లోకమునిచ్చి వీరికర్థముని
మ్మనియా విద్యార్థులచేతనే కుంకుఁగా వానికర్థము నీయజేరెనె. పాశ
శాలయందు పనుమరి ఉమామహేశ్వరశాస్త్రి గారవృత్తంబు కలి
నములగు సమస్యలనిచ్చి ఈయవ పూర్తిజేయమిగుల సంతసించు
చు నెఱిఁజేరికొనిన శ్లోకములగాని సమస్యలగాని తెచ్చినను పొట్టితాము
ర్ల నడుగుమని కంపుచుండెడివారట (బహుశ్రీశిష్టాన్వయమూర్తిగారికి
వీరియందుఁగల యాదరమిదివల కే పేర్కొనియున్నాము ఈయనకు
నాయనయందుఁగల భక్తియునియన గ్రంథముల వ్యక్తమగుచున్నది.
శృంగారసుధార్ణవమను భాగము ■ వీకృష్ణమూర్తి కవీనిగూర్చి యిట్లు
చెప్పియున్నాఁడు.

శ్లో॥ యేనస్త్విరమకారిసారశరణం వేదాననం శక్తతై
మాప్యదాత్తుసరస్వతీ స్వజనితాంబితావరం పాణితా
సత్కాదకలా భవత్కృతవరిష్ణంగేవగాంధర్వకా
మీమాంసాసదృశాపదానిమ్పదితాన్యశాంతమశ్రాంతితః॥

శ్లో॥ తాదృశ్చిత్తకులపకాశనకరిశ్రీసక్తినిత్యోత్సవః
స్వచ్ఛందంవసుదేవపాషణమశ్చంచత్కలాభాపుకః
దృష్టత్పూర్వబుధప్రభావృత్తిలసత్సౌదర్శవశ్రీకర
శ్రీకృష్ణస్సుమనశ్శిరోమణిరిరాకామిపమానుఃపరం॥

శ్లో॥ యద్వాక్కుంభాశ్శుశుంభురు జగవరి బృహత్కీగాసంతి బభావో
త్పత్తప్రత్యర్థి దృక్కృత్సకధరలసచ్ఛృంగ భంగాధి సృష్టే
ప్రోద్వజ్జింఝానభస్వద గ్రమగణలసద్గుంభశుంభత్సగర్భాః
పాస్పిత్ ధారాధరౌఘేద్యవదితః సచార్యట్యధిక్షేపదక్షాః॥

శ్లో॥ శరవ్యాకోచాంభోజని వనవిహారోన్మదసిత
చ్ఛదకేంకారాహం కృతిహృతి నిలాకల్పకలనాః
ప్రియాల్లాకోల్లా నీస్థరతిదభికర్షణమనః
కురంగాక్షపాదాంగదనుధురశింజాసం చరాః॥

శ్లో॥ తదనుగ్రహవారిశాష్టతాజనితాంచత్కవితావతారః
కృతిగుంభిత మాధురీభరో వరకౌండిన్యతుభాన్వయోదయః॥

(శ్రీ) కృష్ణమూర్తిగారి కీయనకవిత్వము విచుటయన్న పరమసం
తోషముగావున నీయవ స్వస్థలనుగు గోదావరిమండలమునకు నెలవుల
లోలోయివప్పుడెల్ల దనశ్లోకముల వినిపించుచుండెడివారు. మఱియు
కృష్ణమూర్తిగారియను వల్లెటూళ్లయందు జరుగుచుండెడి దొమ్మరా
టలు కోడికుందెములు మొదలగుగ్రామవినోదములు జూచుటకుఁ దో
డ్కొనిపోయి తిరిగివచ్చునపుడా యాటలను వర్ణింపుమనిచెప్పి తాము
నుగొన్ని పద్యములఁ జెప్పచుండెడివారు. ఇట్టి వినోదములఁ జూచుటవ
లన నీచవాతమువాడుచుండెడి కొన్ని పారిభాషికపదము లలవడునని
చెప్పి యట్టివానిజూచుట యందుల్సాహసు గల్గించెడివారట.

నోటిల్ పాతకాలలోఁ బ్రవేశించినది మొదలునిత్యకృత్యానుష్ఠానము వధ్యావసము కవితావ్యాసంగము గ్రంథరచనము తప్పనికొక్క జ్యోతిమువీరికిరేకుండె. ఈయన గ్రంథములు వ్రాయునప్పుడొక్కరితని చూసికొని వెల్లుటయేగాని తిరిగివరిచాచుకొనుటగాని చూసికొట్టి కేసీ మరల వ్రాయుటగాని నెచ్చటనుగన్నట్లును. అకవితాప్రవాహ మొక్కరితని యప్రతిహతంబుగ ప్రసరించెడిది ఈయనకుమంత్రశాస్త్రమువగల పరిచయమీయన 12 వ యేటనే యువదేశము పొందుటయు, నీయన రచించిన దేవీవిజయము, కుమారోదయము, లలితాఖండ మొదలగు వానివలననే ప్రకటితమగు చున్నది.

ఈయన రచించినవినుమూరు నలువది గ్రంథములవరకునుండును. గీర్వాణముననిన్ని గ్రంథములు గంభీరభావములతోడను రమణీయకల్పనలతోడను సూర్యమధురమగు శైలిలోరచించిన వారీమధ్యకాలములో నాంధ్రదేశమునఁగనరాదు. ఆంధ్రమున నీయనరచించిన గ్రంథములు దేశమునందంతటను బ్రకటితములు గాకపోయినను ఆంధ్రవాఙ్మయమున సూతనశాఖలకు దారిదీనిన వాదీయన నేయని చాలుచున్నది ఆంధ్రకవులు నాటకాదిరూప రచనకుండిగని కాలమున నీయన.

బహులగుణంబుల వసేకలేఖనీవిలేఖిత హృద్యకద్యవని సంజోషిత పరజనప్యాతుడఁగు వరంజొక్కనాఁడు నానావిధప్రబంధ కృతారంబులు గోష్ఠీవశంబునం దలపోయుచు కృతశ్రేష్ఠకథ మాయంబులగు కావ్యంబుల, శ్రేష్ఠమాత్రంబుల మహాకవులచే దీర్చిరిగభాషయందు గ్రథితంబులుగఁ దృత్యంబులగునవి తాదృశంబులుగామికింజలించి తద్గ్రథననిష్ఠకారణంబు, గానక
... సంచితోత్సహుండై సంస్కృతాంధ్ర విశ్రంబుగాఁ బ్రాసీ నానుశాసనోక్త లక్షణాలక్షితింబగు నటులసకలపరసక దౌధకవనీనాటియగు “మంజరీమధుకరీయం బహునాటి” రచించియుండెను. ఈనాటిక 1860 సం॥ ప్రాంతమున రచింపఁబడియుండెను. అప్పటికి ఎలకూచి బాలసరస్వతిచే రచింప బడిన “రంగకౌముది” మొదలగు నాటకము

అను పేర్లను విడుదలచేసిగాని గ్రంథములెత్తుటకు గాననడుచుటలేదు. ఈ మింతరీమధుకరీయ మందలికథయపూర్వము. క్షురబోధాత్మకము. పురాణాదులకుంటి సంకగ్రహించినదికాదు. ఇది ప్రస్తుతపురంగవ్యవస్థలనుబట్టి ప్రవర్తించుటకనుకూలము కాకున్నను ప్రాచీనసాంప్రదాయములనుపరిచి వ్యవహారికత్య ప్రకర్తయేమియుగాక కవులందఱు తలచుచుండెడి కాలమున ప్రాసనగ్రంథమగుట ప్రవర్తనయొక్కము అను వాదనకే నాటకములకంటె కించిచ్చిన్న మెయిందిదను అంధ్రప్రదేశ్మయమున నాటకకాళము మూలమగు గ్రంథములలో శాస్త్రబ్రహ్మయందువనుటకు సంకముండదు. ఇంతగాక కాకుండుటయు, నేని నెంతోకము, ముద్రాతాపము మొదలగు నాటకముల సారకు పూర్వము యాంధ్రీకరించి యా యుద్యమమునకు చారిత్రసేన వారైరి. మఱియు నాంధ్రసారస్వతమున క్రుదధమమున కవ్యరచనకం గడగినవారిలోనియనయు నొకడనిచెప్పవగును. వయిన క్రదీకమను విగ్రహము మొదలగునవి యొక్కకతో దీర్ఘ సమాసములందులై యుండినను, రథాంగదూరము, వరకురామవిజయము మిగులనులభ్యైలివి ప్రాయోజనము కాడ నవృత్తికేగవ్యైలి యింకలిరువి (last) మారుచుండెననియు వాచూర్పున ననుకూలముగనే యాముఖ్యమున్న ములుసెల్లు చుండుటవలన మాతనయొగావిర్భావ దీక్షానికేర్పడకొంతపోకెననియొనట్టి మాతనయొగచిహ్నములే యాముఖ్యవిరతిండుపాడనూపెననియు మనమూహించవచ్చును. గీర్వాణమున నీదురదించినగ్రంథములలో

(1) కుమారోదయమను చంపూ కావ్యమిరునదియే కుల్లాసము అంగరిగిన యొకయుద్ధగ్రంథము	(4) ధీసోధము. ఇదివ్యాకర్ణము మాతనముగ నశ్వసించువారి కనుకూలముగ ములభ్యైలిని ప్రాయోజనము.
(2) కృంగార సుధార్థవమను కావ్యము	(5) క్షురగారమింతరి
(3) రామచంద్రమణియమను వ్యాకర్ణము	(6) కమనానందమనుకావ్యము
	(7) పుమిర్థ సేవధీ కావ్యము

(8) జేవీవిజయమనుచంపువు.	(17) కంఠశ్చదర్శం
(9) మృత్యుంజయవిజయమను.	(18) వైరాగ్యవర్ధిని
కావ్యము	(19) ఉపమానలి
(10) ఉత్తరరామాయణము. (ము	(20) కాలిచానకృత మేఘసంజీ
(11) శ్రీపురానురవిజయమనుచిమ	తోత్తర కథాభాగదూతము
(12) వాణవంశము	“ఘనవృత్తము”
(13) మంజరీసౌరభము	(21) కాలిచానవిరచిత కవికంఠ
(14) భాస్కరరాయప్రణీత	పాళ్యాభ్యుదయంధమునకు
జేవీసహస్రనామము లకుభా	వ్యాఖ్య
ష్యార్థ సంగ్రహము	(22) అమృతానంద యోగవిరచి
(15) జేవీ సైవము	త సర్వాలంకార సంగ్రహ
(16) శ్రీకృష్ణోదయ కావ్యం	మునకు వ్యాఖ్య

అంధీకృత గ్రంథములు.

(23) భాస్కరకవి ప్రణీత మగు	(27) ఉత్తరరామచరితము
ఉన్నతరామము	(28) రథాంగదూతము
(24) ముద్రారాక్షసము	(29) విష్ణుశత్రు విరచితగ్రహము
(25) కాండలము	వయోకవితమను పేరుగలది.
(26) వేణీసంహారము	

అంధమున స్వయముగా రచించిన గ్రంథములు.

(30) మంజరీమధుకీరీయ మను	(31) పరశురామ విజయము గ
నాటకముకథ స్వకపోలక	ద్య కావ్యము.
ల్పితము	

ఘనవృత్తము.

“తత్సంజేకం జలధరవరో దివ్యవాచాచటజే” శ్రీత్యావారాం
జలదకథితాం కాంధవేళోపిసద్యో“ అనెడిరెండ స్లోకములతో మేఘసం
జేకమున సంజేవించు బడినమేఘునియలకాగమనము (సంజేవినీద

దేవుడు, యక్షాంగనాస్థితి తచ్చుభవార్తాహరణము. తాపాలకమున యక్షయక్షాంగనా సంగతుము నీ మొదలగు) సంతకముల గ్రంథమున విప్రులీకములు. యక్షసం దేశము వినినతలువార మేఘుని వృత్తాంతమును గుఱించి చెప్పుడు గావున “ఘనవృత్తం” బయ్యె. సం దేశమూతమును చెల్లునదిగావున నదిమేఘసందేశమని పేరువడినది. మహాకవి కాలిదాసీమేఘసం దేశమున, నీతను గుఱించిన రాముని హనుమత్సం దేశమును బునఁకును. నుంచుకొని రచియించినట్లీయనయు నద్దాని ననుసరించి వ్రాసినట్లే.

“గంధీరేణ ప్రవితవచసాభవ్యపాత్రం వధూటీ భావశ్శేలిమ్ముట మశభ యుదామమే వాంఙ నేయతి” యనుదానివలనఁ జెలియుచున్నది ప్రథమవర్గయందు కాలిదాసు “చూర్ణం తావచ్చుణ కథయతిః” యనియల కావట్టణమునకుం బోవుచూర్ణమును చేత్తుమిషచేదనవర్ణనా కాశీలముంచాని. రెండవవర్గయందల కావట్టణ రామణీయకమును, యక్షాంగనావికళావస్థయు సం దేశమునుఁ జెప్పి రెండుశ్లోకములతో మాతాత్మగా ముగించెను. ఈమేఘసం దేశపాత్రకులు కథచివరంట నివలగు తూహలులగుటచే నంతనటకు నంతరిమ్యమై వారినానంద ముగ్నుల జేసిగ్రంథమును రెండుశ్లోకములతో విధిలేక మూయవలసి వచ్చెగదా యని దింతిల్లుదురుగాని సంకృప్తహృదయులై యట్లుచేయురు ఈ ఘనవృత్తమట్టియనంపూర్తికథను పూర్తి చేసి యక్షయక్షాంగనాసమాగమప్రకారముండెల్లి వారి యుత్కంఠముకమింపఁజేయును.

మేఘుడు యక్షుని సం దేశమును విని వానిచే ఏడుకొలువలబడినవాడై తనక ర్తవ్యముంగూర్చి విచారించుకొనెను. యక్షుఁడేచెప్పినట్లు మేఘుడు భువనవిదితంబగు పుష్కలావర్తక పంశమున నుద్భవించి నవాడగుట సద్గుణసంపన్నుండునుదారస్వభావముఁ గలవాఁడుగావున నీయక్షుని దైన్యావస్థఁజూచి మిగుల కాలిఁజెందినవాడై “లోకేదీనా వనమనువమం పుణ్యమాద త్తపనంసంతఃప్రేమః” అనుమాటఁ దలఁచి కొని వకోపకారపాఠములను వధిచ్ఛాదుల కీర్తిని స్మరించి తన జేమాతనామమునుపార్థకముఁ జేసికొని నెంచినవాడై “కోవానస్యార్చ్యణయే

శక్తి యావమానే వయస్యే | కర్మంకార్యంస్యగతినశస్సాధీతుం సత్ర
 యత్నః " అని వానియందు స్నేహభావమునూని వానికి దోష్ట్రుడ
 యైనవాడై బయలుదేరెను. దారిలో శుభ శకునములఁజూచి సంతో
 షింపినవాడై యత్నఁజూచెత్తినగూర్గముంబట్టిపోయియల్లకావట్టగఘ్నఁ
 జేసి "తత్త్వానారీ విలసనవరిజ్ఞాత తద్దేహభాగః" అయ్యా గుర్తులచే యత్న
 క్షమామూంఁడరిసికొని దేవీపూజాసంతరము తదైకధ్యానయై వరుండి
 యొన్న యత్నాంగన నొక కాలమాగఁజూచునుండిచూచి యశోకవృక్షో
 వరిభాగమునుండి వచనతనయుఁడు శ్రీరామస్మరణైక నిత్యయగు నీ
 తాదేవి! రాముని యాదంతముఁ డెల్లిన రీతిగనే యామేఘుఁడు నా
 యత్నశ్రీకి శుభవర్తమానముఁడెలియఁజేసె. యత్నాంగనయుఁడైయుని
 నర్తమాన మెట్లువినవచ్చెనని నంతోపాశ్చర్యములు ముప్పిరిగొన, కల
 మేనూయుని శంకించియు, కామరూపుడగుటచే నొక సుందరాకార
 ముధరించి యెదుట విలిచియున్న మేఘునిఁజూచి తాను పూజించు
 జేతత యత్నగ్రహమని తలచి వానినొక యుద్ధాపనమునం గూర్చుండ
 నియమించి మేఘుని పుట్టు పూర్వోత్తరములును యత్నునికిని వాని
 కిని గలిగిన స్నేహభావమును యత్నుని ప్రస్తుతస్థితియం ఁడెలి
 సికొనఁగోరెను. మేఘుఁడాయత్నుని యున్మాదవర్గలం గొన్నిచెత్తి
 వాని తపోశ్రమనూను, నిండ్రియనిగ్రహమను, ఏకైక్యవ్రతము
 వెలుదలగు సద్గుణములఁ బ్రకటించు నొకసుందర్యమునుఁ డెలియఁ
 జెప్పెను. యత్నుఁడు తదప్రమత్తతవలన నిట్టి వియోగము సంభవించె
 గదాయని విశ్వాత్తిప్త హృదయుఁడై రామగీర్వాశ్రమముఁ జేరి తన
 మృసేయించుండ జేవేంద్రుఁడి పూరతవచ్చినకు వెలుచి మరూతుయను
 నొక వేశ్యాంగన నితని తపోభంగమునకై వండుగా నది వానిని
 లోఁబఱచుకొనుట కనేకయుక్తులువన్న, నాతఁడు వీనిని గ్రహించి
 దీవియనునయవాక్యంబుల "లోకేనానా కృతవరివ్యం గసంమాప్తికా
 నాం సంకంపంతేః ఖలుసమగదంస్తరసాభాసమూలం" ఇత్యాదివీతి
 వాక్యంబులచే బ్రశ్నాభ్యాసంబు నేయుటేగాక దాని యత్నకృతములు
 ను పాక్షికసహితములనగు విలాసములెన్నియైన ధర్మవర్తియగు తన

యంతస విలాసముల శంతయుఁ బోలనేరవనియుఁ జెప్పి

“ స్వర్గంగాయాః పయసివిహరణహంసప్యకల్యా సీర్వం
యాహీదుతతమితో యాహీకుంజాంతరంతత్ ” (భువ 1. 74) ఇట్లు
చప్పటచండి తోలఁగిపోయి చెప్పిన నదియు వంటితయై స్థిరఁజేంది
తోలఁగిపోయెననియు, నచ్చటి మునులందఱు వీని యింద్రియవిగ్రహ
ముద కాశ్చర్యము నొందిరనిచెప్ప నాయత్కస్త్రియఁ దనభర్తయొక్క
నీకవత్సీ వ్రతమునకు సిందియవిగ్రహమునకు నాశ్చర్యముజేంది యతని
మితానందనిర్భరయై స్పృహింపబ్బిన దానివలెనుండె. ఇదివ్రథకుసర్గయం
దలి కథ.

ఇట్టి వ్రథకుసర్గయందు మేఘుని యాభిజాత్యమునకుం దగిన
సద్గుణంబులును, యత్కునిదైర్ఘ్యపైర్ఘ్యగాంభీర్యాదులు నీకవత్సీవ్రతము
సిందియ విగ్రహాద్విప్రభావంబులును వర్ణింపఁబడియె. యత్కుని స్వభా
వస్ఫుటికరణమే, నుమాపాదవేళమునకునుఁ దర్కతశోధనకు విచ్చట
వ్రసక్తిఁగల్పించినది. చిరద్వతీ సంవాద మతిరమణీయము. ఇంతవఱకు
వియోగావస్థయందు యత్కునిచర్యయు వానిస్వభావమును ముఖంఁజె
ల్లంబుచెల్లి. ఇఁకయత్కొంగ నాస్థితినిఁగూర్చి యత్కుడు మేఘసంరేళమున
నూహించిచెప్పిన దానికంటె మనకెక్కువఁజెలియదు. కావున నింటి
యొద్దనీమె విరహావస్థనెట్లు గడపుచుండెనో తెలియఁగోడట నభావం
బని నునవలెనే మేఘుఁడును గుఱూహలముగలవానివలె గవ్వట్టుచు
న్నాఁడు. ఈయత్కొంగనాచరితముం దెట్లుటలో నామె చెలిక త్రైస్న
యు క్తంబగు పాత్రంబు గవ్వట్టదు. మఱియు నెవరిసంగతివారు చెప్పికో
నుటయు వమంజసంబుగాదు. కావుననీమెచెలిక త్రైచీ రీతివిరహకాలా
వస్థనీకజెప్పించుచున్నాఁడు.

అట్లాసంద కరణశయై స్ఫులిలేకయున్న యా యత్కొంగవకు
త్రైశ్శోకచారంబులు వల్పుచుశెంతమన్న చెలిక త్రైమేఘునితో భర్తని
వియోగానంతరము తనచెలి వృత్తాంతముం జెప్పిదనిమనునియె. కావ
వా ర్తదినంతవే యత్కుడు గృహగమనము విమాదకారణమని తలఁచి
యెట్లుజేసింజనె. ఇట్లు నాపార్త తెలియఁగనీ హఠాఁరావము పెరింగ నా

యక్షస్త్రియమూర్చితైః. అంతఃసుప్తశిక్షకుఃకుమయోశ్రితతనవత్సలుండు
నాని యాకుదేరునివంపున నాతవిభార్యయేతెంచి విరహాతాపముచే గుం
డుచున్న ఈయక్షాంగవనోదార్చి “శేవానస్యశివరిభవవదం కర్మాణా
స్వార్థితేన” అనిదేసికొనినకర్మ యనుభవించక చెల్లదనియు, లోకోద్ధార
కులగు మహాపురుషులు నవరార పురుషులుగూడ గర్వలబ్ధులగుచుండ
మనలోటివారి లెక్కయేరుయనిచెప్పి, తనభర్తవలనఁ దానున జీతముఁ
బొందిన యంచి కామంత మునజేశించి, తన్మంత్రపురశ్చరణవలన నీవి
యోగ మిఖియఁబోనడచి ప్రస్తుతము మనశ్శాంతిగలుగుటేగాక, జన్మ
సాఫల్యమునగుననియుఁ జెప్పితనియింటికింజని. వీడవనాయక్షియవతి
విహగరిష్టయై “త్యక్తలోకప్రచార” యైవవగాత్రీని భ్యాసించుచుం
డు కొన్ని దినంబులకాత్రీ యామె పూజకుమెచ్చి సాక్షాత్కరించి
యామెకు శుభం బొనగూడుననియు దన ప్రయభక్తుండగు కుదేరుని
కౌతంబు నురల్ప దానున సమర్థగాననియు జెప్పి వీరివియోగంబునకుఁ
నీయక్షుఁడు పూర్వజన్మమునఁ దనకూతురల్లుగు కామవశులగుటఁ జెలి
సియుఁ. వారిసంగమము ననుకూర్చుకుంటయుఁ నీయక్షాంగన తననఖుల
గు దంతతు లనంగక్రీడావహులగుట నెఱింగియుఁ సఖయగుతివను వద
లిపోవుదురో తేకతమయిచ్చును గప్పిపుచ్చితన సాన్నిధ్యమునే గోరి
యొందుకో పరీక్షింప వలయునను బుద్ధిచే వారిస్వభావిహారమున
కవకాశమియ్యకుంటయు కారణంబులగుట సంభవించెననియు, గావున
“విహితంకర్మభోక్తవ్యమేవ” యనిచెప్పి శీఘ్రంబుగనే శుభంబయ్యెను
నని యాశీర్వదించి యంతర్ధానంబయ్యె. అప్పటినుండియు నీయక్షాం
గన యావర జీవతోపాసనయందును. దత్తభాశ్రమం మందునే కా
లంబు పుచ్చుచు తనభర్తయొక్క రాకకై యెదురు చూచుచుండెనని
యాచెలికత్తియ చెప్పవంతిలో భ్యానాధీనయగు నాయక్షస్త్రిస్వస్థి
తెంది చెంతనున్న మేఘునితోఁ దనభర్తవిషయమైన కొన్నిరహస్య
వృత్తాంతముల జెప్పి తనకట్టి యిష్టములంగూర్చు నాతఁడు తన్నెడలాస
యొంటకు మిరలఁజింతిలి స్వప్రణామూర్తి పూర్వకముగాఁ దనకూటల
తనితో జెప్పి యాతని బ్రతికించి వీపుకూడ వర్షకాలముంగూడి యిష్టం

భల బడయునుని మేఘునికనేకములగు రత్నములు కానుకలిచ్చియం
పెను. మేఘుడును తిరిగి చిత్రకూటమునకుఁబోయి మిగులఁ గృతించి
యొమ్మ యొప్పునిఁజూచి స్తనిత వచనములచే “భవ్యపాత్రం మహాబీ
భావత్కేతి స్ఫుటమకథయ బ్రాహ్మమే వాంఛనేయః” దీప్తియారాలు
జనించియున్న దవియు శుభములఁ బడయుఁగలదనియుఁజెప్పి తపచా
రినిఁ బోయెను. పర్వతా లానంతరము శరద్భుతువురా
గా “తిన్నిదో భూత్సవది కమలా కా ముక శ్చేష తిల్పాత్”తి
త్థావై కాదశి దినమున విష్ణుమూర్తి శేషతల్పమున మేల్కొనిచిన
తోడనే యొప్పుడును శాపాంతమున సంపూర్ణ శోభగలవాఁడై
యింటికింజనె. అచట దేవీపూజకై పెద్దల రావించి తదారాధనమున
కై నిద్ధముగనున్న వానిభార్య ఏనిని తగువల్లు మూల్యాలంబరాదు
లచేఁ బూజించి రత్నఖచితమగు తులసి మంటవమున నావరాశ్చక్తి
నిఁ బూజించి పెద్దల కహానత్కారమునల్పి భరతకోఁగూడ సరస్వ
ల్లావంబులు సల్పించుండె. మఱునాడు కుచేరుఁడు శావాన్యుక్తుడగు
యొప్పునిఁ జూడవచ్చి వాని యింద్రియ నిగ్రహమునకు మిగుల నా
శ్చర్యపడి వానిభార్య పరశివాయతైకచిత్ర యగుటఁ బ్రశంసించునీయు
త్తుఁడు నతివిసయంబుదోష మరల నాకుజేమని నేన గోరుటయు, న్నా
రిడిక నేవావృత్తినుండి ముక్తుఁడనైతిని. యనియుదనయగారమునుండి
ధనముఁ దీసికొనిధర్మార్థకామముల ననుభవించువుమనిచెప్పి యనుగహించి
చె. విజయదినవతులు సప్రమత్తులై నిత్యకర్మలఁ దీర్చుచు త్రివికామం
దున మరుచిగలవారై పరదేవతోపాసనయందేరమకాలముంబుచ్చిరి.

శ్రీగంధమునఁ బ్రతిపాదింబులగు ముఖ్యాంశములు.

ప్రతి మనుజుఁడును పూర్వకన్యమున తాఁదేసినకర్మకు అధ్యుఁడ
నియు వట్టికర్మకు మఱియొకరు కారకులుగాని కరిహరకులుగాని కా
లేదనియు, అట్టికర్మ యనుభవమునఁ గాని వేతాకవిధమున సరింపదని
యు, ప్రతివాడు నాకర్మాను గుణ్యమగుజన్మమై త్రియుండఁ దత్కర్మ
పరిణామమున కెట్లో ప్రేరకులగువాడు “మయైవైతేనిహతాః పూర్వ
మేవ విహితమాత్రం భావనవ్యపాచి” అని కీర్త్యుమూర్తి ముద్దు

నునకువ జేరించినట్లు విని త్రమాత్రులేయెయిండును గాని విజయ
సాకాశము పూర్వకర్యయే గావున నిక ముందైన విజయ
యందు కానే కాక ర్యక రణమున కై నియోగించు బ
డియెనో యాయాకార్యముల శక్తివంచన లేకుండగను ఫలాపేక్ష లేకుం
డగనే నిర్వర్తింపవలెననియు, మఱియు, దేవయోని విశేషులగు
యక్షాదులకు సంయతము మనుష్యమాత్రులకువలెనే కొన్ని సమయము
ల బ్రహ్మచాలస్యదులును గలవనియు, నవిచ్చిన్నంబులగు సర్వప్రక
యంబుల కాకరంబగు దీపకృతియందొక యున్నతోద్యోగవదని నంది
తద్గతమగుదుకిఱాదుల ననుభవించుచుండు వారేగాని కర్మాతీతులై
త్రిగుణబంధముల బోనడచిరవాసు కావనియు, నట్టివారైన జన్మరా
హిత్యమును బొందవలెనన్న.

శ్లో॥ కర్మణ్యేవాధికారస్తే మాఫలేషుకదాచన
మాకర్మఫలహేతుర్హు మాతేసంగోస్త్వకర్మణి॥
శ్లో॥ మారేణవ్యవరంకర్మ బుద్ధియోగార్థసంజయ
బుద్ధాశరణమన్విచ్ఛకృపణాః ఫలహేతవః॥
శ్లో॥ కన్యజంబుద్ధియోక్తాహిఫలంత్వ క్త్వామనీషిణిః
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదంగచ్ఛంత్యనానుయం॥

భగవద్గీత 2. 5

అను శ్రీకృష్ణుడేవ జేశానుసరణముగ సనంగశత్రుమురబాని
కర్మబంధముల ఛేదిగనుచు, బుద్ధియోగముతో ఫలాపేక్షయిరచుకై
సలేకయే యాశ్వరచోదితములగు కర్మలశక్తి వంచనలేక యూచరిం
చుచు నట్టివంబగు నిందియని గ్రహము నలవరచికొనుట ముఖ్యకర్త
వ్యమనియు పట్టసమాధిని సమకూర్చుకొనుటకై బ్రహ్మదులకుగూడ
మూలకారణమైనట్టియు.

శ్లో॥ నశ్రీనానోతదుభయవపుర్వా వ్యనిర్వాచ్యలూపా
బ్రహ్మాదీనామపిదజననీలోక రక్షత్రసంగాత్
నానాయాచారిరచితకృతిః పూజితాచక్రిముఖైః
ర్షివైర్గుర్యేమాహసికుసుమేవారణశీరివాన్దే॥ భువ 2. ౫.

యట్టిపరాశక్తి నుపాసించి శర్యబంధమున నతిక్రమించినగాని మోక్షముచేకూడదనియు నీ మొదలగు ముఖ్యాంశము లీగ్రంథమున ప్రకటిపాదంపఁబడియున్నవి. మఱియు సుసూక్ష్మకథవలన ప్రతిపాదించఁబడి నట్టియు నర్హార్థపాధకంబగు నిందియనిగ్రహముయొక్క ప్రాశస్త్యంబును యత్యంతసవతిభక్తియు మేళునియుదార స్వభావమును నీ మొదలగు విశేషాంశము లింకిను సదయప్రృథకములు రసజ్ఞులనగు పాఠకు లే గ్రహింతునుగాక.

అట్లు,

కోరాడ రామకృష్ణయ్యాజ్ఞి. ఏ.

ఉపోద్ఘాతములొని ఏరాటా.

పుట	పత్రి	తప్పు	ఒప్పు
5	17	వాక్యార్థం	వాక్యార్థం
„	28	రమణీ	రామణీ
8	16	కావికో	కాలికో
„	20	హస్తప	హస్త
10	15	మేధావివంబు	మేధావివేవంబు
11	13	శ్రీష్టశిబ్ది	శ్రీశిష్టశిబ్ది
„	16	ల్యుడు	ల్యుడు
12	21	యాశ్ర	నాశ్ర
13	7	కొంటు	కొందలు
16	9	సమయానకి	సమశయానకి
17	9	నక్ష	రక్ష
19	13	నయనప	నయప

శ్రీ ర మ్మ

తిరవయ్యెనము.

ప్రబంధాదిప్రక్రియా.

శ్లో॥ శ్రీరద్యాదనవద్యగద్యవిలసత్పద్యాపరీగుంభన
పాగల్భ్యం సరసీజగర్భవనితాసర్వామరైఃపూజితా ।
మాతర్గర్భవినిర్గతార్భకగణ స్వాకృష్టభేదాత్మరం
నానావాక్యవిశారదత్వమచిరా ద్యాయుష్షతీతాదరా॥

అర్థము. మాతర్గ...గణపతి, మాతుః=తల్లియొక్క, గర్భ=గర్భమునందీ,
వినిర్గత=బయలుపడెదిన, అర్భకగణపతి=సంతాన సమాహమునకు, అకృష్టభే
దాత్=అధికారభేదమువలన, (అనగ వానివాని సంస్కారమునుబట్టి) ఇతా
దరా=పొందబడిన యాదిరముకలదగుచు, యా=ఏదిని స్మరి, పరం=అధికమైన,
నానావాక్యవిశారదత్వం=వివిధకావ్యరచనానైపుణ్యమును, అచిరాత్=రీత్రు
ముగా, యుష్షతి=ఇచ్చుచున్నదో, సా=అట్టియు, సరసీజగర్భవనితా, సరసీజ
గర్భ=బ్రహ్మను, వనితా=భార్యయొనట్టియు, సర్వామరైః=సమస్తభేదతలచేతను,
పూజితా=పూజింపఁబడినట్టియు, త్రింః=సరస్వతీదేవి, అనవద్య...గల్భ్యం,
అనవద్య=లోపరహితములైన, గద్య=వచనములచేతను, విలసత్=ప్రకాశించు
చున్న, పద్య=పద్యములయొక్క, అవరీ=వరుసయొక్క, గుంభన=కూర్చు
యొక్క, ప్రాగల్భ్యం=ప్రాగ్భిమును, దద్యాత్=ఇచ్చుఁగాక.

తాత్పర్యము. ఈలోకమున జన్మగాంచిన మునులలో వానివాని పురా
కృతసంస్కారమునుబట్టి సహజముగ నేర్చిందెడి యాయాసత్కవితా సంపద
నాదరముచే నొసంగెడి లోకపూజితయగు నాసరస్వతీదేవి లోపరహితములైన
పద్యపద్యములకు ముద్దంగుల్ని పద్యముల కల్గెడి సామర్థ్యంబొనగూర్చుఁగాక.

శ్లో॥ శ్రీకారిదాన కవిరాజవిక్రమమేఘ
సందేకకావ్య కరిపూరణలాలసామె।

సర్వేష్ఠితప్రణయసక్షమకల్పవల్యా ।
స్సనై స్వయత్నరచితైరువిశోభవంతో ॥

అ. త్రింకార...లాలసా, త్రింశోభవోహుదిన, కాలిదాసుకవిరాజు-
కవిశ్రేష్ఠుడగు కాలిదాసునిచే, విశ్లేషించియింపఁబడిన, మేఘసందేశకావ్యం మే-
ఘసందేశమనెడి కావ్యముయొక్క, పరిపూరణ-పూర్తిచేయుటయందు, లాలసా-
శోభక, మేనాబు, భవతి అగుదున్నది. సర్వేష్ఠి...నాన్వయము, సర్వ-అందఱి
యొక్క, ఈప్తిరే-శోభకలను, ప్రణయన-ఇచ్చుటయందు, క్షమ-సమర్థమైన,
కల్పవల్యాః-కల్పవృక్షమునను. స్వయత్నరచితైః-తనప్రయత్నముచే సంపా-
దించఁబడిననూనైః-పుష్పములచేత ఉపశోభనం-అలంకారము, సో-కాదాసమిశ్రి-
తం.

ఈ. కవిమలపారిజాతంబనఁ బరను కాలిదాసునిచే నియమక కృష్ణముగా
రచియింపఁబడిన మేఘసందేశము దసంపూర్తిగఁ బ్రకటయైనది (యట్లనినంతే
కానంతరము, యక్షయక్షంగనా సంగమసూపమున) కథాభాగమున, విభుల
మొనర్చి పూరింప నామనమువల్లఘోరుచున్నయది. సమస్తశోభకలనిచ్చు కల్ప
వృక్షము నెవలైన నల్పమును స్వసామర్థ్యముచే సంపాదించఁబడిన పూవులచేఁబూ-
జింపఁబడియు నద్దానికొక చిన్నయలంకారమైనవాఁడనా.

శ్లో॥ జానన్నపీదమనిశం మనసోఽవకత్వా
త్తత్పూరణేపరినివర్తయితుంననన్యః ।
కావ్యంకరోమిథున వృత్తపదంమహాంతో
మృప్యంతుసాదర ధిమాదయయావిలోక్య ॥

అ. ఇదం-ఈవిషయమును (అనగ, నొక చిన్న యలంకారమేగాని,
యొక ఘనకార్యముగాదని) జానన్నపీ-తెలిసినవాఁడనైనవృత్తి, అనిశం-
మిక్కిలి. మనహ-మనస్సుయొక్క, అవకత్వా-స్వాధీనములేవందుటకలన,
త్తత్పూరణే-అద్దానినిపరిపూర్తి నొందించుటనుండి, పరినివర్తయితుం-మరల్చు
టను, ననన్యః-సమర్థుడనకాకపోతిని, మనవృత్తపదం-“మనవృత్త” మను-
తేయకల, కావ్యం-కావ్యమున, కరోమి-చేయుచున్నాను, మహాంతః-గొప్ప
వాడు, సాదరధియా-అడరుముతోనూడిన బుద్ధిచేతను, దయయా-దయతోడను,

విశోక్త=చూచి, యాగ్రంథమును పరిశీలించియున్నది, మృత్యుంతు=సహింతు
రుగాక.

తా. అట్టికల్పవృక్షమున! శేఁబూవివస్వల్పంబగు పరిపూరణోద్యమము,
మిక్కిలి శోభావహంబగు నలంకరణంబు గానేరదని తెలిసియు, నామకమక్కా-
ర్యంబునకై పలుచూడు బుధికోల్పించుటచే నేనగ్దావి విడువఁజాలనైతి.
కావున ఘనవృత్తమును పేర నీకావ్యమునఁ జేయుచున్నాను. సస్పృదుఘట
దయయుంచి యాదరబుద్ధితో దీనిని గ్రహింపుడు గాక.

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఘనవృత్తే

ప్రథమస్కంధః

శ్లో! ఇత్యుక్తో సౌవపదిజలదస్తేన దీనాత్మనాలం
 ప్రత్యాకామం సరసహృదయప్రాగ్గ్రీవత్యాత్మ హృష్టః
 లోకేదీనావసమనుపమం పుణ్యమాదత్త ఏవం
 సంతః ప్రాచుస్త దిహహిమయాతోషణీయస్సఖామే॥

చ॥ పలుకంగ యశుఃజానరసవర్జుల నగ్రగుండెట మేఘుండిం
 పులు దళుకాత్త దీనజనపోషణ పుణ్యములిచ్చునంచు పె
 ద్దలు వచియుంతురీ విరహతాపపరీతునివార్త భార్యకున్
 దెలిపెడ నాదుమిత్రునకిదే మదిసంతసమొక్క జేసెదన్॥ ౧.

అర్థము. సవది = అపుడు, దీనాత్మనా = చిన్నబోయిన మనస్సుగల,
 తేన = ఆహుతునిచేత, ఇతి అలం = కాళిదాసమేఘసందేశమందు జెప్పబడిన
 ప్రకారము, ఉక్తః = చెప్పబడిన, అసౌ జలదః = ఈమేఘుడు, కామం =
 తృప్తిగా, శృత్యా = విని, సరసహృదయ ప్రాగ్గ్రీవత్యాత్, సరసహృదియ =
 కరుణారసముతోగూడిన మనస్సుగలవారియందు, ప్రాగ్గ్రీవత్యాత్ = చుట్టు
 దొటవలన, (తొలకరిమబ్బునీటితో గూడిన లోకలిభాగము గలిగియుండుటచే
 సార్థకమగుచున్నది), హృష్టః = దంపతులమైత్రీ సంతోషించినవాడై,
 లోకే = జగమందు, దీనావసం = దీనివలనమిగుల, అవసమంపుణ్యం = చాలి

దేవి త్రిగ్యమును, అదృష్ట = చేయఁచునట్లు, ఏకం = ఇట్లు. సంతః = సత్పురుషుని, పోత్రము = చెప్పిరి, తత్ = అహేతువుచేత, ఇహ = ఇప్పుడు, మేనభా = నాన్నహితుడైన యత్తును, మయా = నాచేత. తోషణీయోహి = సం తోషపెట్టదగినవాడుగదా!

తాత్పర్యము. త్రిమహాకవి కాశిదాసునిచే రచింపబడిన మేఘసం దేశమును విమోగతాపముచే దీనుడైన యత్తునిచేఁ బల్పబడిన తాబోతనలసిన మార్గముగలవాడై, మేనుకు “భర్తృకృతింఁద్రిమమవిధతే” యని తన్నువా గెలింగించుకొనుచున్నది “బ్రూయాపిదం, తవసహచరోరామనిర్యా శ్రమస్థః” అనుటచుదురుగ నాయత్తుని సందేశపూర్వకమైన ప్రార్థనమువిని సరసులతో శ్రేష్ఠుడుగనుక, వారియనురాగమునకు మిగులసంతసించి యిట్లుతనలో తాననుకొనెను. లోకములో దీనరక్షణము మిగుల పుణ్యముని పెద్దలు చెప్పవారు గాన నద్దాని నేనొనర్చివాన్నేహితుడను యత్తుని సంతోషపెట్టెనను.

“సరసవృద్ధుప్రాగణీత్వాత్” ఇచ్చట సరసవృద్ధులవలన మేనుకు ప్యాభావికమును జలముతోనేగాక “మహ్యనుక్రోశబుధ్యో” ఇత్యాది యక్ష ప్రార్థనల జంగీకరించువాడుగ గన్పట్టుటచే కరుణారస పూరితుడనియు గూడ స్ఫురించుచున్నది. దీవాత్మనా యనుచిత్తెడఁగము మేఘసందేశమున “సంతప్తా నాంతర్వనుశరణా” మనియు “క్రోధవిన్లైషిత్వం” “కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకో ఛ్చః” అనియు వర్ణింపఁబడినట్టి విమోగముచే గృహించిత్తెగ్గమునొందిన యత్తుని స్వరూపమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది.

శ్లో॥ సామాన్యార్థి హితవిలేరనా నందనంనందనంస్థా
దిష్టార్థానాం యశసివిమలైస్సాన్ను తాంస్వెష్టణాభే
చేతోహా నంస్వయమను భవన్యాచకేష్టం స్వకేశ్యం
యోనో కుర్యాత్ప్రకృతి కఠినస్సాధురిత్యేవమన్యః।

తి॥ కోరికలందుంగీర్తి కయిఁగూరిమిగల్గిన వాఁడు కోర్కు లిం
పారగనిచ్చు టర్థలకు నారయుగా మది నందనంబుగా
సారముఖంబులంగనుచు శక్తికిలోనగుయాచ కేష్టముగా
దీరుపలేనివాఁడగును నీచుడు క్రూరునికన్న నీభువి॥ ౨

అర్థము. సామాన్యార్థగోచరవిరచనానందవం, సామాన్యార్థి = సాధారణులైన యాచకులయొక్క, హిత = లోరికలకు, వితరణ = వెనకేన్నటవలెనైన అనందవం = సంకోచము, స్వేచ్ఛలూఠే = తనలోరికలకు ముఖ్యమైన లాభమును, వినులేయకని = పరిశుద్ధమైన కీర్తివిషయమై కీర్తిని సంపాదించుటకునుట, పాశ్చాత్యులం = వీరత్వమునుగూర్చియు, ఇష్టానాం = ఇంక వితరణలను లోరికలకును, వందవం = వందవవనము, స్యాత్ = అగును, యః = ఎవడు, స్వయం = తాను, చేనోహంసం = మనోవికాసమును, అనుభవన్ = సాంగును, స్వకక్యం = తనచేతనైనంతవరకు, యాచకేష్వం = యాచకులలోరికను, నోహుర్వాత్ = చేయవో, (అట్టివానికంటె), ప్రకృతికఠినః = స్వభావముచేత కఠినమైన మనుషుడే, సాఘః = మోగుడు, ఇత్యేత = తానునని, మన్యే = తలచెదను.

తాత్పర్యము. లోకమున బుద్ధిమంతుడు తనలోరికలలో శాస్త్రతమై నిర్మలమైనకీర్తిని సాధించుటకై మిగల బ్రహ్మాంశముచుండను. అట్టి స్థిరచిరముగు కీర్తిచేతకాక తదితరములను నానిశాభిప్రేతముల చేయగల్గుటవిషయములో సాధారణముగా యాచకులయొక్కయు వందవదనో సమానులను వారిను నోరథముల వెలువేర్చుటయనునది కల్పవృక్షమువంటిదినును. ఎవడు వాను ముఖముననుభవించుచు (జేర్చిన) యాచకారము యాచకులకుఁజేయవో నానికంటె మౌర్యస్వభావముగలవాడే మోగుడుని తలచెదను. మనోపకారము పర్యవశ్యమోదామకమనియు పరోపకారబుద్ధిలేనివాడు శూరుడనియు ముఖ్యతాత్పర్యము.

“అపన్నార్తి ప్రథమవ ఫణః సంపదోహుర్వర్తమానాం” అనెడి యాయువివాక్యమును మనమున నాటించుకొనినవానివలెనే మేముడు వియోగతత్తుడను యాయువిమాటలు విని యీవిధముగ జెంతించుట “నాతంవంశేభువనవిదితేచ్ఛలూఠకానాం” ఇది మొదలుగాగల వివియాభివాత్త్య వర్ణనను స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. మఱియు నుత్తములనుఁజెనుటచే “యాష్టామోఘావరము ధిగుణః” అనెడి యత్యభిప్రాయము స్థిరీకృతమైనది. ఈవిషయమును మరించి వద్దత్తురాగమున చెప్పబడిన “అక్యమేథసమాప్రాణి వానపేయకతావిచః”

శరణాగత సంతానకలాంసార్థంతిహాసకం । తీనస్యపేక్షణం కృత్యాభీరభ్య
చకరిణిఃపుణ్య చావపికాలనపంభీహాకనపచ్యతే ॥ ఉత్తరకాండ 181 ఆ
ధ్యాయము ॥ త్యాగిధర్మకాస్తోత్రము ననుసరించియే మార్గమునున్నట్లు కను
పట్టుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రాణాద్వత్వారుచిరయశసాద్యాపి జీమాతవాహః ।
పక్షింస్త్రామౌరగతతిక్యతేమానివర్వోదధీచిః ।
శక్రాదిభ్యఃప్రముచితహృదాస్వీయ కాయంహిదత్వా ।
సౌరస్త్రోతావివని వనతఃకింవదాన్యత్వకల్పం ॥

మ॥ మునుపక్షింప్రదనకిచ్చి ప్రాణముల హేలాపోషించెదీమాతవా
హనుడానాగులనాదధీచియును దేహంపీయఁడోవశ్రికి
మనియున్నట్లులనారు గన్పడరెయినామౌయశఃకాయులై
ఘనమైయున్నచే దాతృతాగరిమశక్యం బేనుతంపకధరణ 3

అర్థము. జీమాతవాహః = జీమాతవాహనుడు, ఉరగతతిక్యతే =
సర్పములసమాహము నిమిత్తమై, పక్షింస్త్రామౌ = గడుర్తింతునికొరకు,
ప్రాణాక్ = ప్రాణములను దత్వా = ఇచ్చియు, హానివర్వః = మునిశ్రేష్ఠుడను,
దధీచిః = దధీచియునువాడు, ప్రముచితహృదా = సంతపించినమనస్సుతో,
శక్రాదిభ్యః = ఇంద్రుడుమొదలుగాగలవారికి, స్వీయకాయం = తనశరీర
మును, దత్వా = ఇచ్చియును, రుచిరయశసా = పరిసృద్ధమునకిర్తిచే, అద్యాపి =
ఇప్పటికిని, తే = వారిదలు, సౌరస్త్రోతావివని = ఎదుటనున్ననాటవలె, నివస
నోహి = ఉన్నారగుదా, కనుక, వదాన్యత్వకల్పం = దాతృత్వముతోసమాన
మైనది. కిం = యేమియున్నది. ఏమియులేదని సార్వర్యము.

తాత్పర్యము ఇమకటిల్లోకమునఁ జెప్పఁగ నరొకకారముద్భవము
కిర్తిఁ జేయార్చి స్వహంభితములఁ దీర్చఁజొచ్చుదులనికాదు. పురాణప్రసిద్ధములను
మదాహరణముచే వ్యక్తీకరించుచున్నాడు. జీమాతవాహుడు జీమాతవా
కులలో నొకరను విద్యాధరులను చక్రవర్తి. నిమిత్తముడు సాములను దిగ

ములవనునగా భవించుచుండ, జీమూతవాహనుడు దశప్రాణములచానికీ
వాహరముగ నొసంగెనని వాగావందమును వాటకమునఁ బ్రసీద్ధము. కృతా
నుదనిఁ జుంపుటకు దేశంబ్రుఁడు దధిచి మహామునిని బ్రార్థింప నాయన తనవ
స్మైముకనతిధైర్యముతో నిఁగా, వద్దాని నాయుధముగఁ జేకొని శక్రుసం
హారముగానింప గల్గెనని భాగవతకథ. కావున వారియపుడు క్రిచ్చే విషయము
నిబ్రలికియింటివ వారివలె లోకమునఁ దలంపఁబడుచున్నారని కావున నానము
నకుసాటి మఱియొకటి లేదని తెలియుచున్నది. మఱియు వదాన్యత్వము
త్తమనాయకలక్షణములలో నొకటి కావున నేను వర్తమానము చెప్పి యున్న
స్త్రీప్రాణదానముఁ జేయగలుగుటచే, స్వల్పకార్యముచేతనే, అవగా, చచ్చియి
యగువారివలెఁదమప్రాణములఁ గోల్పోకయి, మేము దుడకస్వయాపుడు గాన
మాటమాత్రముచేతనేనుని కార్యము) ప్రాణదానఫలమువాకు సంభవించుచు
న్నది. కావున దాతృత్వముతో సమానము మఱియొకటిలేదుగదా. “మేము
సందేహమున ప్రత్యాశన్నైవధిసివయితా జీవనాలంబివార్ధి” యని చెప్పినట్లు
యిప్పుడు తనప్రియురాలి జీవితము విషయముయి భయపడుటకు కారణము వర్త
ముచుప్రాప్తియొకడుకను, “మేఘాలోకే భవతిసుఖిసోప్యన్యథా వృత్తిచేతః”
అని మేఘుఁడే యుత్తయియొంగనల సంతోషమును హెచ్చరించిన వాడగుటవలనను
తా నేనానికేదప్పక తోడ్పడవలెనన్నట్టిట్లు చింతించుచున్నాడు. “జీమూత
వాహనుడన మేఘవాహనుడు అనగా నింద్రుఁడని యర్థము, కావున తనువాహ
నముగాఁగల వానికెట్టి భార్యలిగలఁగ తానుగూడ వట్టిదానికై ప్రయత్నించుచుం
డుట భావ్యముని లక్షణయా స్ఫురించుచున్నది. మూతయగువాఁడు ధనోదాత్తు
డైయుత్తమ నాయకుఁడై యుండుట ధాన్యాదాని మహాకావ్య ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ జీమూతంమాంసిగదతిదనస్సర్వదాఖర్వభావా

దగ్ధిక్యస్సార్థఃపరమవహితప్రేక్షిణాదక్షిణేన

స్వాభిభావనంనయతిసచనద్యుక్తి యదృచ్చికత్వం

తస్మాన్నోకింపరమసుహితం ప్రాణిభోజ్యంశరీరం ।

అక్షరములు

జీవనదాతయందు నమశ్చంద్రులెప్పడవక)బుద్ధిచే
గావగహనుగాదెరిమకంబును బొందనివానిచేతనా
దావనామానిజాఖ్యను నిరర్థమొనర్పక కాచువానిదే
భావనసేయజీవనము ప్రాణుల భుక్తికిఁగాద దేహముక । ౪.

అర్థము. జనః = లోకముందు జనుఁడు, సర్వదా = ఎప్పుడును, అఖర్వా
 భావార్త = సంకరస్వభావము అనగా కుటిలత్వము లేకుండుటచే, మాం =
 జన్మ, జీమూతం = జీవనమునకు (ఉదకమునకనిహిత కర్థము) ఆధారమని,
 నిగదతి = చెప్పచున్నాడు, పరం = మిక్కిలి, అనహితప్రేక్షికా = జాగరూ
 కతలో పంచరించునట్టి, దక్షిణేవ = సమర్థునిచేత, స్వార్థః = తనవిరుదము
 (అనగా తననామముయొక్క యోగికార్థము) రక్ష్యః = కాపాడుకొనఁదగినది,
 నమ్యక్తి = పుణ్యర్థస్థలముగల, స్వాభ్యుదయం = తనజీవనము, యావచ్చి
 కత్వం = చాలాత్వాప్తస్వమును (అనగా పుణ్యత్వప్రేమకుండుటను) ననయతి =
 ఎడఁచుపొందింపఁడో, తస్మాత్ = అంతకంటె, అనుహితం = ప్రాణములకష్ట
 మను, పరం = అవ్యవస్థయై, నోకిం = లేదుగదా. శరీరం = శరీరమైతే,
 ప్రాణిభోజ్యం = కాకాదిజంతువులచేతినదగినది, భవతి = అగుచున్నది. అని
 అధ్యాహారము.

తార్కర్యము. లోకములోనన్న జీమూతమను ప్రసిద్ధవామముచే లిలు
 చుచుండును. జీమూతమనఁగా, జీవనస్థ, మూతః = పుట్టబడ్డ జీమూతః
 అని కొప్పించుచున్నది. జీవనమునగా నిర్లబ్ధియు, ప్రాణములనియుఁ గూడ
 నర్థము. కావున జలదుఁడు “ ధూమశ్శోలిస్సలిల మరుతాంపన్నిపాతః ”
 అనుటచే నిర్లబ్ధిచ్చువాడే కాక ప్రాణములనిచ్చువాఁడు నగుచున్నాడు. లోక
 ములోను ద్ధిమంతుఁడు తననామమును సార్థకముజేసికొనఁ బ్రయత్నింపవలయును
 కావున జీమూతుఁడనగు నేను యితదలకుల కన్యోన్యమశంకలారాద్యుల జీవ
 నమిచ్చి, యందులకు సార్థక నామఁడను గావలెను. పుణ్యకృత్తి సిద్ధమున తననా
 మును నెడఁచుసార్థకమును పొందింపఁడో వాడు తనకే అనుహితమును జేసికొన్నవా
 డనయివ్వాడు. మరణానంతరము కాకాది జంతువుల పావున నిగరము.

కావ్యమున కింకలము నుద్దేశించినది. కాన ముద్రా కళాపరమమునందును
ముఖ్యముని కావ్యరమ్యము.

మేముఁ డిట్లు తన పేరును పార్థవ్యము నొందింపఁజూచునని నింపించుట,
కాలిదాసుని పూర్వమేమునున యాత్మని || దయితా జీవనాలంబు వార్ధి జీయ
తెన స్వకుశలముహూంహరయ్యుకా ప్రవృత్తిం || అతదానిగో యిహోపుట
వలని || జీవనార్థంకర్య జీవనప్రదేనైవకారయితవ్యం || అను యాత్మని యాశ
యమును గ్రహించినవానివలెఁ గన్పట్టుచున్నాడు. బుద్ధికుంఠలు పఠేంగి కష్ట
ననుకలవారుగదా.

శ్లో॥ ఇత్యాద్యాత్మస్యమృతనడనే సంవిదింత్యాంబువాహః
కర్తుంబుద్రేష్టితకృతి మథోయత్నవాస్సంబభూవ
కోవానస్యాతే ప్రణయవశతోయావ మానేరయస్యె
శక్యంకార్యంవ్యగది వశత స్సాధితంసప్రయత్నః ||

చం॥ జలభరుఁడీట్లు నెమ్మదివిచారణ మిక్కిలిచేసిచూచివ్యా
కులుండగు మిశ్రుకోర్కెనమకూర్చగనెంచియొనర్చె యత్నముగా
గలుగఁగశక్తియాప్తుఁడతికష్టములంబడి వేదముండభూ
వలయుముగో నెవండయిన నానికిసాయమొనర్చుకుండునే || ౫

అర్థము. ఆంబువాహః = మేముఁడు. అన్మరచదన = ఆమృతాశ్రయ
మైన, అర్తని = దునమునందు, ఇత్యాది = మైనఁజెప్పివరితిన, సంవిదింత్య =
అలోచించి, అథో = తరువాత, మిశ్రేష్టితకృతిం = యాత్మనియిష్టకార్య
మును, కర్తుం = చేయుటను, యత్నవాక్ = ప్రయత్నముగఁజూచుట, సంబ
భూవ = ఆయెను, ప్రణయవశతః = స్నేహవశయవలన, వయస్యె = చెరికాదు,
యావదూన = ప్రార్థించినవాఁడగుచుండఁగా, శక్యం = తనచేరవలె,
కార్యం = పనిని, స్వగతివశతః = తనశక్త్యనుసారముగా, సాధితం = చేయు
టను, సప్రయత్నః = యత్నముతో నూదినవాఁడు, కోవానస్యాత్ = ఎవ
డుకాదుకే.

భూకవ్యలే

కావ్యరత్నము. మేఘుడు వైశిష్టికట్టుగా నడుకొని యతునికొక్క నీర్వచనపెట్టెను. నీచూతుంబట్టి కవయ స్యాధీనమైన యాకవనిని కేతా త్వదవచరితాడు కోరగా, యథాశక్తి నవదుచేయ ప్రయత్నింపఁడు.

భూశ్లోకమున : నమ్మరినదనె యతిటవలన నుదగమునకే స్థానమగుట కాక, యత్పురమునకు స్థానమనియు, అవగా మోక్షసాధకమనియు ముగ్ధులం చుచుండుటవలన, యత్పురపదవిపునరావృత్తి రహితమయినటుల, నమ్మకశుద నుడగు మేఘునిచే ననుకూలత నొందింపఁబడిన యత్తుయమంగనలను చిరకాల సౌఖ్యము నమధునింపఁగలరని భావికథనునూచించుచున్నది. మేఘుఁడట్లు కృ తవిశ్వయోదగట పూర్వ మేఘమున యతిఁడాచ్రమకూట విషయమైవైష్ణిక నేనత్తుడొపి... సంగ్రయానా, ప్రాప్తమైతేభవతివిముఖఃకింపునర్వసభోచ్చైః” అనువాని యభిప్రాయమును బలపఱచుటే కాక, “ తేనాధీర్వంత్యంతవిధినకా త్తదూరబంధురసోహ ” వ్యవిప్రణయవశమున యాచించిన యతివిభాగిక కవ్యక సాఫల్యముఁ జెప్పడంకని తెలియఁజేయుచున్నది.

.. స్వగతివశతః ” కాలక్రమమున నాయితా వట్టణమునుండనకు గమ్యస్థానంజేతుగుటచే నై కేవలం న సంప్రాప్తంలైన యాత్మణ్యకౌర్యమును చేయుటకై కొంతసేపుముగఁ జోవుటకు “ యత్నవాన్ ” ప్రయత్నింపఁ గృత విశ్వయోదయ్యెను.

శ్లో॥ నిర్గచ్ఛకానగ్రిదివవనలింపర్యతేనానుయాలం
 వీణాశ్యాణాంతరితళకున్ద్రశేణాదాంతరాళం
 భాత్యింకాబ్జాకరకుహలసత్సందరికం మునీంద్రం
 పశ్యన్విప్రీద్యయనుహతికాలాక దృష్టాన్ధసిద్ధిం ।

మ॥ చనువాడై శ్రిదకాలయంబునకు నక్కాన్వంతుండు మేఘుండువా
 కనునికొలర్యరమిత్రయుక్తు మహాతీర్థ్యానానిసంఘవృచ

ప్రభుత్వము

మీనినాచుకానరసిరుహానవలపత్ స్వయంకవత్సాకనా

త్కనదబ్బుంగనికార్యహానమచు మోదస్వాంతయోగననా

అర్థము. సః = ఆమీముడు, నిర్లవ్యకా = పర్యాయోక్తిభుంధైర్యములు, త్రివివవసరిం = స్వర్ణమునుగూర్చి, పర్వతేవ = పర్వతుడనుమునో, అను యాతం = కూడుకొనినట్టియు, విదాక్యాదా...రారం, విదాక్యాం = రక విలాస్యవిచేత, అంతరిత = అంతరితేయబడిన, శకునిశ్రేణినాద = పక్షులకడుపుల చేరిగలిగినధ్వనిగల, అంతరారం = ఆకాశముగలిగినట్టియు, ధాత్రంకా...రీకం, ధాత్రంక = బ్రహ్మతోడయినెడు, అజ్ఞాకరయహ = సరస్వతీనందుపుట్టిక, అసత్ = ప్రకాశించుచున్న, తుంధిరీకం = కెల్లదామరయైనట్టి, మునీంద్రం = నారదమహాయనిని, పశ్యకా = చూచుచు, విప్రద్యమనుమాతికాలోక దృష్టాన్త సిద్ధి, విప్రద్యమ=విద్యబ్రాహ్మణులయొక్కయు, మహాతికా = నారదునివిజయము క్కయు, ఆలోక = చూచుటచేత, దృష్టాన్తసిద్ధి = విద్యయింపబడినధ్వనికార్య సిద్ధిగలవాడై—ముందరిశ్లోకమునకన్వయము.

కాత్మర్థము. మనెయని పట్టణమునుగరించి వెడలనుంకించు మేధుకన ప్రభువునునగరిగిన శుభశకునములఁ జెప్పుచున్నాడు. మేధుండు ప్రయాణ మైపోవునపుడు, పర్వత నారదులు స్వర్ణమునకు వెళ్లుచు, విజయించుకొనుచు, వెదురుపడఁగనిరువునుబ్రాహ్మణులును, విజయగవంబడినశుభశకునములచేఁ గార్యసిద్ధియాదు మమాయని సంతోషించినవాడాయెను

ఈశకునములు పూర్వమేఘమున యడుగు వినియార్దమును చెప్పుచు “ మందంమంద ” మిత్యాదికముచేఁజెప్పిన శకునముల స్మరణకుఁ జెప్పుచోన్నది శకుని శ్రేణినాదము “ వామక్యామం నవతికుధరంచాతకః ” అని యిప్పుడుచెప్పినట్లుగా, మేఘుని వెంబడించి మధురముగా నాదముచేయుచున్న చాతకముల ధ్వనియొనయు, నారదపంధర్యము తలవని తలంపుగాఁబ్రార్థించిన మతియొక శుభకూచకమనియుం తెలియజచ్చుచున్నది. “ ధాత్రంకా...రం ” బ్రహ్మదేవుని తోడయందుఁబుట్టినమీరులన, నమోనికాడనియు, తుంధిరీకకల్పము కెల్లదామరయందు దూడముగాన కెల్లదిభాదనియు, మునీంద్రులము చేతకలెడియనియు, తోవించుచున్నది.

శ్లో॥ ఏకాద్యష్టావనిసయమతిస్సంప్రక్తప్రణామ
 స్రగ్ధతాశీర్వచనఫలిత ప్రాయస్కాద్యర్థసిద్ధిః
 గత్యాగ్రేనత్యుభయభవమద్యూయహంశ్చిప్తవల్లిం
 ప్రాసామోదంనిరుపమమసాప్రత్రరాశాంయియానుః ॥ ౬ ॥

తి॥ వారలగాంచిసద్విసయభావమునకా బ్రగుతించిదీపనలో
 వారలొనంగదానుజనువాంశుఫలించిన యట్టులెంచినదీర్గురు
 భమొందుబాట్టుకొనక బెల్లుగఁబండినఁబండ్లనన్రుమా
 భూరుహముగఁగనుంగొనుచు మోదముతోఁజనునత్తరాశక్తి.

అర్థము. ఏకా = ఈమునందులను, ద్యష్టా = చూచి, సనిసయ
 మతిః = ఆవలననోఁగూడినబుద్ధిగలవాఁడై, సంప్రక్తప్రణామః = చేయ
 బడినననుస్కారముగలవాఁడై, స్రగ్ధతాశీర్వ...సిద్ధిః, స్రగ్ధత = వారిచేనియ్య
 బడిన, ఆశీర్వచన = ఆశీర్వాదముచేత, ఫలితప్రాయ = నెరవేరినట్టుగానున్న,
 హ్యర్థసిద్ధిః = ఇచ్చమైనకార్యసిద్ధిగలవాఁడై, ఉత్తరాశాం = ఉత్తరదిక్కు
 నుగూర్చి, యియానుః = వెళ్లివిచ్చుగించినవాడై, అగ్ర = ఎదుటను, చిప్తవల్లిం =
 అల్లంకొనినతీగలుగల, సత్యుభయభవమద్యూయహం = మంచిపండ్లయొక్క భార
 ముచేసంగినవృక్షమును, గత్యా = పొంది, నిరుపమం = పోలిలేని, ఆమోదం =
 సంతసమును, ఆసా = ఈమేమును, ప్రాస = పాంచము.

కాత్వర్థము. ఆమేమును, పర్యతవారదులను మిక్కిలి యడదవతో
 నమున్నురించి వారిచ్చిన యాశీర్వాదముచేత దాక్షిణ్యతోత్ర యదంగవాప్రా
 తదానకార్యము సఫలమగునని నిశ్చయించి, ఉత్తరదిక్కుగా ప్రయాణమై,
 యొదుట తీగలచేతబాట్టుకొనఁబడిన చాలపండ్లగల చెట్టునుచూచి దంపతుల కిట్లే
 సంగమమును, సుఖప్రాప్తియు కాగలదని తలచించినవాడై చాలసంతోషించెను.

యర్థము “ మార్గంతాకత్ కురుకథాకథః ” అని ముందుమేమును
 పొందవలసిన మార్గమును తెచ్చి తరువాత సందేశమును చెప్పెను. ఆమార్గము
 నక్కటలో “ పరివతభవద్యోతిధిఃకావనామైః ” ఇత్యాయం వానవాక్కు

వెత్తుటచేతను, ఇప్పుడు మేమును తనమార్గమునః యథార్థమయ్యుటకా " ముంజూచుటచేతను, మరయు = ఉత్పన్నోదబృథాభావం అను ముదలగు అంశుఁ దుచెప్పిన మార్గదర్శకములగు వాక్యములను జ్ఞాపకముంచుకొని, తదనుగుణం ముగ " ఉత్తరకాండాయానంః" ఉత్తరదిక్కునుసూచి తెల్లని దప్పగించినవాడగు టచేతను, మేమును తనమార్గమున సరిగఁజెలిపికొని అంశుఁడు చెప్పినప్రకారము తెల్లయుండునని యూహించెదగయున్నది. " సువివరముః = అనుటవలన మేమును పెద్దలయందు గౌరవముగఁబాడెనును వానియాభివార్తమును తెలియఁజేయుచున్నది. ఇక ముందరను యత్సంగవనినివ్రథమమునఁజూచి " సుతవది హమాంశ్రేక్షతే ప్రళయేణ " యనుటవలనను, యక్షవృత్తాంతమోమకుఁ జెప్పమొదలుపెట్టి నప్పుడు "సంగతవృత్తియః" దగుట వలనను వీనివప్రతా గుణముప్రసాదముగుచున్నది. , శివ్వనల్లి " ఇదిభావిసంధిమును మూచించుకాభి ప్రాయవిశేషణము. వల్లిశబ్దము స్త్రీలింగము. భూరుహశబ్దముపులింగము' చుట్టుకొన్న తీగలుగల వృక్షమునుటచేత, దంపకులకు భావికాలమున పొగ్గిం చుటరావల్లిత బంధనాదిముఖములను వీరియొకమర్యమమిరించెయందు ననియ నూచించుచున్నది.

శ్లో॥ తత్తద్యక్షోదితనగపురీద్వీపవత్కాదిలక్ష్మీ
ప్రాప్తామోదఃపథిననిరతంప్రాప్తయత్తేశగుప్తాం
యత్ప్రాలోకత్యరితహృదయపుద్గరోస్సప్తశిష్య
నానిశ్శంకంసురవతి పురస్పర్ధిసింహజఘానం ॥ ౭ ॥

తి॥ యత్సునిశేతఁజెప్పఁబడినట్టి పురీవరవర్వరాదులక
వీక్షణసేసితద్రమకుఁ బ్రీతినిఁజెందుచుమార్గమందునా
యత్సవరక్షితంబగుచు నాయనురావతిమించునప్పురిక
యక్షినిఁజూడనేగగురుహర్తృము శిష్యుఁడుచొచ్చుకై నదికా.

అర్థము. పథి = మార్గమందు, తత్త...వాదా, తత్తత్ = అయ, యక్షోదిత = యక్షునిశేతఁచృతదిత, నగపురీద్వీపవత్కాది = కొండలు, పట్టణములు, నదులు మొదలగువానియొక్క, లక్ష్మీ = సుతవతివంటి, ప్రాప్తా

మాదః = సౌందర్యవర్ణనముగలవాడై, సుః = ఆనందము, నిరతం = చుట్టూనుగా, యశ్చైవలోకత్వరీతహ్యదః = ఆనంద భార్యనుమానుటయందు లోకవర్ణనముగలవాడై, సద్గుణః = గుణభరితుఁడు, సద్భక్తః = గృహమును, విష్ణోవా = విష్ణునివలె, విశ్వంకం = ఇంద్రునివలెనున్నట్లుగా, మర పతిపురస్కరిం = ఇంద్రపట్టణముతో సమానమును, యశ్చైవప్రాం = మరే పాలితమైన, రాజధానిం = అలకౌపట్టణమును, స్రావ = పొందెను.

తాత్పర్యము. మేఘుడు యశ్చైవ చెప్పినదే వనిత్యాదులగు కొండలను, శ్రీనివాసయగు విశ్వాపట్టణము మొదలగు పట్టణములను, గంగచర్మణ్యుల మొదలగు వరులను మార్గమునలో ప్రయాణించి, యశ్చైవచే వర్ణింపఁబడిన వాని వాని సౌభాగ్యమును స్వయముగాఁ జూచినవాడగుటచే మిగుల సంతోష భరి నుండెయ్యెను. కాని వినిఁబడి సంతోషించుచు కాలయాపనఁ జేయుట వీనికి తగవు కాదు “ విశ్వగణనాతర్పర ” యైమా యక్షకౌంత ప్రాణసమాగ మయనైవ జేయించును. కావుననే మార్గమున వాలస్యము చేయవలదని “ గంధమాకుత్స్యవన్యత్ ” అనియు “ నిత్యాతస్మి న్యనవరతధూ భుక్తవంశ మహార్యం ” అనియు “ ఛాయాదానాత్ తులపచితః ” అనియు యశ్చైవ మేఘుని సౌభ్యమైనంత త్వరగ ప్రియరానికి వార్తగొంపామ్యుని చెప్పియంపెను. దీవరక్షణము సాధువులకు సహజముగావున, నీ మేఘుడును విమోగగుఃఖిదీతయగు నాయుషియెట్లుండునోయని “ యశ్చైవలోకత్వరీతహ్య దయఁడై మరేమిదచే బాలింపబడుచున్న నాయలకౌపట్టణమున కేరమ

శ్లో॥ తేనోక్తాదవ్యధికవిభవం వీక్షమాణఃపురీంద్రం
కత్వజ్జాతాద్భుతనముదయస్సంప్ర) హృష్యన్నితాంతం
ప్రజ్ఞానారీవిలవనపరిజ్ఞాతతదేహభాగ
స్తస్థాస్తామావృతసలపదంతర్దృహంతుస్యమానః । ౮ ।

ఈ ఆరణ్యమునకు విభవాలికయందును నొప్పుచుండిని
భాగ్యధిఃబాంధవస్థియలక గనిమాటిమాటికాత్మనం

కాశములై నవంతలకు నందనమందుచు నుండుకన్యకం
కాశమునోలుతద్వహముచాచి నజింగె నదుక్తి నన్నుచు ॥౧॥

అర్థము. కేశ = ఆడుతుంటే, ఉక్తాదపి = చెప్పబడినదానికంటే, అధికవిభవం = మిక్కిలియొక్కవర్ణముగల, శ్రుతింధ్రం = శబ్దాశ్రయమున, విత్త మాణి = చూచుచున్నవాడై, శక్యత్ = సాధకతన, జాత = శబ్దము. అచ్యుత సమదయా = అశ్వరూపితయముగలవాడై, నిశాంతం = మిక్కిలి, సంతప్రవృత్తకా = సంపదించినవాడై, ప్రక్షాన = నురుగులుక్కి, అరీ = వరు సయొక్క, విలసన = కనబడుటచేత, పరిష్కార = తెలియబడిన, కర్ణహ థాగః = ఆడుకన్యకామందునైపుగలవాడై, హైమాశ్వరకలవనం, హైమ = మంచుచేత, అవృత = కప్పబడిన, కలవనం = పద్మముయొక్క రీతిగలదానిది, తద్వహం = చాచియంటినిగా, మన్యమానః = తలచినవాడై, తస్మా = అతడు నుండెను.

కాశ్వర్యము. ఆడుతుంటున్నదానికన్న వానప్రస్థుడు మిగుల సౌం దర్యముగలదై నొప్పయొక్కవర్ణముతోఁ గూడియుండెను. అనట్లగువాడు చాచి నకొంది హెచ్చునయన్నయాశ్వర్యముగలవాడై, నజి కంటిచూతనదు తెప్పి ననుటచే (అనగా క్రీడాశ్రయము, బాలకుండారవృక్షము, మాధవీకుంటవము, కన్యధర్మధ్ధమును కాంచనవానయి, అగ్రహముయొక్క బాటనున్న కంభవర్ష ములు పెండులగువానిచే) నది యుక్తవయస్వి నుల్లింది, యతుఁడు చెప్పినప్ర కార మిచ్చట క్రీడాశ్రయమందలి పాశువులమీదఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు వానికాగ్రహము మంచుచేవాచరింపబడి కాంతిహీనమున పద్మములుగలదై శోభరేకయందేన సుమ్యురోలె గాన్పించినది. భర్తయొంటివేనందున వాడు క్షకాంతగ్రహమును పింగారింపబడుటచే కాంతిహీనమని కాశ్వర్యము. ఉత్తర మేఘమున యతుఁడే రనగ్రహమిట్లు కాంతిరగ్నియందుటను = ధృతుచ్ఛాయం భవనమధువామయియోగేనమాతం " అనిచెప్పి, యట్లుండుటచేత నే యది తన గ్రహముని నుల్లింపవచ్చుననియొక తెప్పియొన్నాడు. " శక్యజ్ఞాతాచ్యుత సమ దయా" అనుటవలన (ఉత్కృష్ట) "విచ్యుత్యంతరం" ఇత్యాదిలోఁ గలయొందలియొక వర్ణనకంటె వానప్రస్థుడు, మేఘుఁడు సూరించుటవలన = తాత్కాలికభవ

అంకంకమివాద్రబృందం " (భా.మే.౧౭) అనునట్లు మితమును కోరగలచే ప్రకారమునునుటవలన శత్యాశ్చర్యమునుసాదించినవాడని తెలియుచున్నది. " నైమాత్యరసంపదం " అనునది యత్యుండు తనగృహమును గూర్చి చెప్పెను " నూర్యాపాయేనఖలం కులం పున్యతెస్వామభిఖ్యాం " అని తానులేకుండుటచే గృహముకాంతి విహీనమైయుండునని నూలించుటను స్థిరీకరించుచున్నది. " పరిజ్ఞాతతద్దేహభాగః " అనుటవలన మేముండు తనకు యత్యుండుత్తర మేఘమున " గత్యానద్యఃకలభతనుతాంత్రీఘసంపాతహేతోః " అనెడి శ్లోకమునఁజెప్పిన సంగతిని ముంజక, తద్వృహోపాంతమున నుండు క్రిడాశైలముమీదనే యుండి మణిమును బహిర్ద్వారాది చిహ్నములచే నాగృహముండు ప్రదేశమును తెలిసికొనినవాడై " తథా " అనుటవలన నాక్రిడాశైలముందే నిలిచినవాడై యుండెనని భావము. " గేహభాగః " అనుటవలన మేముండు వెలకాపట్టణమునకు రాత్రిసమయమునఁ జేరియుండవలయుననియు, రాత్రియగుట వలననే యాగృహమును స్పష్టముగా శంఖచక్రాది చిహ్నములచే గుర్తించుటకు విలులేక, మణిమునుకాటంబుచేతనో, దగ్గరనుండు క్రిడాశైలము, దిగుడుదావి మొదలగువాని సన్నివేశముచేతనో తద్వృహముండు ప్రదేశమును మాత్రము కన్గొనినవాడైయుండునని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీదేవ్యాస్తచ్చరణకమలధ్యాన నిర్వృత్తచిత్రా
వృత్తాపారావివృతనయనా ప్రేక్షుః కల్యణవారాం
వ్యాఖ్యాతారంనియమసమయప్రాప్త హర్షానుకూలం
సాద్రాక్షీత్రంజలధరమధోచింతయామానచైవం ॥

ఉ॥ శ్రీజగదంబపాదసరసీరుహ సేననిరస్తతీవ్రహ్మ
ద్యాజనపూర్ణతాప పరితప్తయునై యటువిప్పి కన్నులం
భోజనిభావ్యమాచి ప్రియుమోదపువార్తలఁజెప్పించుండఁగా
నాజుదుండలంచెనతిధ్యాన ఫలంబిదియంచునాత్మలోకం॥౧౦॥

అర్థము. పా = అంబకాంత, వృత్తాపారా = మహాద్యుధతీకాళి
కన్య, శ్రీదేవ్యాః = పరదేశకయోక్త, కత్ = ప్రతిష్ఠాపక, దయాకరము =

పాపపక్షముయొక్క, భాగ్యం = దుర్భాగ్య, నిర్వృత్తిచిహ్నం = శుభంవిశేషము
 ముగించబడును, విక్రమనయనా = విక్రమించివీరినదై, ప్రేయస్య = ప్రేయస్వి
 యొక్క, కల్యాణార్థం = విశేషమహాదరమున, వ్యాఖ్యాతారం = విశ్వా
 చక్రము, తం = ఆ, జలధరం = మేఘుని, నియం...లం, నియమగుమయం = ధ్యానకా
 లమందు, పాత్ర = సంభవించిన, పార్థా = సంభోషితునను, అనంతం =
 దీనుగతుల, అబ్రాక్షీర్ = చూచెను. అథో = తరువాతకు, ఏతం = ఈప్ర
 కారము, చింతయామానచ = ఆలోచించెను.

తాత్పర్యము. క్రిందపదేనతా భావముచే, భర్తృవియోగమువలనఁ గలిగిన మనస్తాపము వలన చిల్లారవలె పప్పుటికి, వానిరహద్యుభవమితంబగుట వలనను, మేఘుఁడొప్పువలగుటవలనను, (వర్ష ఋతువునపుననుట) వృద్ధివొంది నహృదయభావముగలదై, తనభర్తృమగల వార్తఁజెప్పచున్న మేఘునిఁజూచి దేవభావమువలనఁగలిగిన కుఱుముగ నెంచుచు నీప్రకారము చింతించెను.

“ నిర్వృత్తి చిత్తా ” యనుటవలన విజయమును ద్వితీయశ్లోలో నియమం గవయుక్కు చరిత్రకైతేచే చిత్తవలన, ప్రవేశవిభాగము యుద్ధించి యోధావ్యతిరేకముదేగించుటయు, “ వాదేవియపాపనముః జేయుచున్న నీమెకాపరజేతకప్రత్యక్షంబై యచిరకాలముననే శుభముగలుగునని చెప్పిచనుటయు నందువలన వనిమెకాంతచిత్తయగుటయు “మొదలుగు వృత్తాంతమును సూచించుచున్నది. ముఖ్యమునదియొకవృత్తపాపనయందీ మెకుగల నైక్యకర్యము, తదేకతానత్యమును మేఘసంజేతమున నీమెయందాకోపింపబడిన వివ్రలంభశృంగార తెచ్చినకము నకుతోడు, ఇప్పుడు భర్తరసాధికర్యము, పాలీత్రకలక్షణంబులును సుప్రతికృతములగుచున్నవి. ఈమెయొక్కయుపసాధికమువలన చిత్తత్రకలక్షణముపొందు మనము నిర్వలలఁ జెందినను వియోగమునలైన హృదయసంతాపము జల్లారలేదు. కావుననే విషయవాంఛలను వదిలి “ రక్తలోకప్రవాహ ” (శివర్థ శ్లో॥) భర్తృసమాగమమునకైతాచుచు నియమముగలదేవీభావగా విందుచున్నది. ఇందు యామెవలెదగిన, నేతకాభగినీనాడ చూచుచున్నది.

“అమృతమృతం” అనునది “సమృధానామ, వానశరీర-విమల్య
ప్రసాదానామృతం” అనునదిగా వివరించబడినది. (అమృతం, అమృతం, అమృతం)

మనస్సులై

యక్షరాస్యులనుగూర్చి పగలంతయు “అశోకేనవరసిత్రుకాంతిర్యామి
 లాదా” అన్నట్లుగ జీవితాభ్యాసముచేయుచుంటుంటే కాంతిరైత్యము
 యుండెను, రాత్రియందామె మృతమును పరితాపముఁ బొందియుండినప్పు
 ననియు కొవున నిదియామెదోరాత్రియనప్పునతెలియఁజేయనప్పుననియుఁదోచు
 చున్నది. “నిజమనుచు... నూలం” ఈయమంగన యాపర దేవతాధ్యానము
 సూక్ష్మతతో తనయభిప్రాయము చెప్పుటగదా అని యెట్లునురోషముచే మెనులను
 తో చెప్పుట మేముఁడు తనభర్తనుకలవార్త తెచ్చుచు కడఁబడగా నామెకట్టి
 యానందము కలిగినట్లు. “అదాక్షిత్ = వెల్లొకమన “ తప్ప” అని
 కీదాతెలుసుమీద ముందెవని చెప్పఁబడిన మేమునామెకాంత యెట్లుచూచి
 యుండునని యాత్మపక్షము గల్గినప్పుడు. కాని మేమును కీదాతెలుసు మన
 పించి, గలకొనుటవంటి దేవతామన అనగా “గత్యాపద్యకలభరణకాం కీభృ
 నుంపాతహీనోః” అని యక్షనిర్దేశకారమును దేవత్యమును పొందిన
 వాడై “అర్హ స్థంతరభృశచరితాంవిశుద్ధునైష్యద్యుష్టిం” (ఉ. మే. 21 శ్లో.) అని
 యక్షుఁడు చెప్పినాడుగదా విద్యుద్ద్యుష్టితో చూచియుండును. అప్పుడు “తా
 త్రాగుదు తరకుచనివిష్టోదాం” “నికీధతామన్నిద్రామనని కలినాం”
 (ఉ. మే. 28 శ్లో.) అనియు యక్షుఁడుహించినట్లుగా రాత్రినిర్యామివార
 యై మిగుల మధ్యరమున యిటువలె వకుభరించుచున్న నామెకాంత కానికీ
 గన్పట్టియుండును, కొవున భర్త యొక్క కుళలవార్తఁ తెచ్చి యామె నోదా
 ద్బుటకుఁ దగుపడుమని నియోజుని యెంచి “మత్సందేక్షస్సఖయతుమిం పశ్య
 నాతాయవత్థః” (ఉ. మే. 32 శ్లో.) అని యక్షుఁడు చెప్పినవాడుగాన,
 నామెతండ్రి యుండుగది కిటికిలోఁజేరి కొనుమాత్రుఁడుగావున త్రువనాకొ
 రమున భరించినవాడైఆతామని కుళలవార్తఁ తెచ్చి యుండునట్టెను. అమె
 యు “విప్రకపయతా” మేల్కొనియేయున్నది నాన నానిని కన్పించెన
 అది చూచినదై యాక్రందించెదనోత్తరకారము చింతించఁదొడఁగెను.

ఇట్లనే కామాయామనము మూలకార్యమున నశోకపాదపక్షముఁ జేరి
 అంతకార్యమున, దత్తుకానెట్లొసెనుకొనుటకుఁ దూర్పును = కథలెప్పులు నా
 క్త్యంమేల్కొనియొక్కవిద్యతెరవా = అని కలించుకొని “రామబిడ్డకర్మా

అంశ్వరంధుమహీర్తయః, సైవానుద్యేజయన్మునిః” యని కలఁచి “తాహ
దశరథోనామః” ఇత్యాదిగములే రామకథాసంక్షిప్తములేనీ, గ్రమముగా
తత్సంవాసలింగించి కొని యుండుటవలన, నిచ్చట మేఘుండు వట్లఁజేసియుం
డుటను స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

శ్లో॥ నేదంనిద్రాజనితవికృతిర్లోచ నోత్పల్లతాయా
న్నాయంకశ్చిజ్జన ఇతిమతిర్ద్యౌగమంఖల్వగారం
మాయాసారాన్తదనవశగః కోపిసంప్రాప్త ఇత్య
వ్యస్థానేయత్సుతవది హమాంప్రేక్షతేప్రశయేణ ।

చ॥ ఇదికలగాదు మేలుకొనియే కదయుంటినిదుర్గమంబునా
నదనముదొంగసాచ్చుటకు తక్యమైయెవ్వఁడొమన్మథార్తుడై
మదమునఁబున్నకుచ్చితఁపు మార్గమునకజనుదెంచెనన్నన
య్యదియిటులగానరాదు వినయంబునఁబుత్తుఁడుగానమౌగనున్ ॥

అర్థము. లోచనోత్పల్లతాయాం = నేత్రవికాసము గలుగుచుండగ,
ఇదం = ఇది, నిద్రాజనితవికృతిః = నిద్రవలనగలిగినవికారము, న = కాదు
అయంకశ్చిజ్జనఇతి = ఏదెవఁడోయొక (కొంగ) మానినీయని, మతిః =
బుద్ధియు, || = మోడగు, అగారం = ఇల్లు, దుర్గమంఖలు = దూరశక్తముకాదు
గదా, మాయాసారాత్ = మాయాబలమువలన, మదనవశగః = మన్మథాధీ
శుడై, కోపి = ఎవఁడో, సంప్రాప్త ఇత్యట = వచ్చినవాఁడనుచుంటున్నా,
అస్థానే = తగియుండలేదు, యాత్ = ఎందువల్లనంటే, ఇహ = ఇప్పుడు, కుత
వత్ = కుమారుండుకలె, ప్రశయేణ = అపేక్షవతో, హం = నన్ను, ప్రే
క్షతే = చూచుచున్నాడు.

తార్పర్యము. అగదికిటికిలోనుండి వర్తమానముఁ జెప్పఁబడుటపట్టిక
మేఘునిఁబొంది యొకఁడోయని ఆకృర్యవదుచు నిట్లని చిత్తింపె.

నేను కన్నులు తెరిచి చూచుచునే యుంటిని గాన నిది స్వప్నము
గాదుకదా. మఱియు ఏగృహము దుర్గమంబగుటవలనవో రాదులిండుఁ జొర
లేదు. ఇక నెవఁడో కుమారుండుడై నన్నుకొనించి మాయబలిమిలే నిచ్చటఁ

మేముందునదికొనుటయే సాధ్యము. ఏలయన నాయందు విక్కిరి యడఁపక గలవాఁడై భయానకవికల నమ్మి చవిఁబ్రంభించునఁ జూచుచున్నాడు

“ నిద్రాజనితవికృతిర్న ” అనునది యామి భర్తృవియోగముచేత నిద్దురవలనఁ గలుగుచుకొరమునైనఁ తెలికరానిచుట లేదనుటవలన నామెయొక్క చాగ్రదవర్ణను నూచించుచున్నది. “ దుర్లభం ” వివిగృహమునను = చూరశిరశ్చంద్రికాభాతకశ్చార్య = అని యాశ్చర్యనివాసము సామీప్యంబగుటవలన దుష్టులకుఁ జూరశక్యముగాదనుట, = గురవత్ ” అనుటవలన “ అవికల్పగతిర్దృఢ్య సిద్ధాశ్చబాహూం ” అని అన్న గారిభార్య తల్లితో సమానుకాలనియు భావించుట సమాజమనియు, గాన నీవు విశ్వంకనుగ నెరుటనుఁబోయి కావశలవార్త తెప్పటకుఁ దగియుండువనియు, యితృభిప్రాయమునను సరిగా, మేఘుఁడు శ్రద్ధి కేతన భుభవర్తమానమును తెప్పవప్పడు భయాదు లెవకుగల్గు విషయవిప్రసంగములచే నుద్బంధుట సమాజమెగాన) నామెయెరుట కామయాత్రుఁడగుటచే త్రుక్క సమూహమును భరించి విజయాతిరయముచే నీమెను గప్పట్టుటవలన దౌర్జలక్షణములు వీనియందు గలవనియు నందులకు తగియుండువనియు పుష్టికరించుచున్నది. ‘ ప్రళయియె’ రాయాయగమంబన్నఁబడిన దూతలక్షణములు వాయు త్రుకునియందు నలెనే వీనియందు గన్పట్టుచున్నవి. “ మాంత్రికైత = ఇతర చింతమాని యామెసాత్వికత్యయన కాశ్చర్యముతోను, అనందముతోను యామెనె జూచుచున్నాడని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ మద్ధ్యాతాయాంభువన నదసప్రాంచితాయాం శివాయాం
సానుక్రోశాత్సన్నిభువి పరంకన్యకీందుర్ల భంస్యాత్
దృప్తప్రేక్షాన్యతస్సరత రాశోనయాతీస్థితం
దృష్టానీతఃప్రభవతువరసన్వీకృతంశనితాళః ।

ఉ॥ లోకములన్సహంతరములోపల నానముచేయురల్లితాఁ
కేజోనినాడు పూజదయచేఁ జెలువైందనలభ్యముండునె
నాకనుమీఱముగ నమనంబునఁ గోర్కొలుతీరకున్నవా
వ్యాకులతఁహదించుటతివంపినదూతయయితఁడౌమమా ౧౫

అర్థము. మహాభక్తాయాః = మహాభక్తానియందేకత్వము, భువనసదా
హృదితాయాం = భువనలోకభాగ్యరాలైకత్వము, శివాయాం = పరశక్త్య
సామక్రొకాత్తని = భవానోగూడినమనస్సుగలదగుచుండగా, కష్ట = ఎడవికి,
■ = ఏది, దుర్లభం = లభింపకల్యముకొనిది, ప్యార్ = ఆత్మను. త్రిద్యోత్ =
తేసికొనినపుణ్యమువలన, మరతరతరా = కల్పవృక్షము, దృష్టే = చూడబడిన
దగుచుండగా, కః = ఎవడు, కంప్వితం = శౌర్యము, వయాచి = సాందతః
తత్ = ఆహేతుపుణతన, స్వాక్తి సుజీవితాః = రవమాటచేరివిడిచేజుబడిన
ఆళః = (నాయొక్క) ఆళగలబడు, భర్తా = పెనిమిటిదే, నీతః = బంపబడిన,
చరః = చూత, ప్రథవతు = ఆగునాక.

తార్పర్యము. నేనుపాసించుచున్న పరలోక సంచారియైన పరశక్త
తదయార్థాచిత్ర గాత్రున వెలసి నేనియు దుర్లభంబుగాను. ఆమెనును కంపము
వలన సామ్రులగువారికి సర్వమును సాధ్యమునుట. త్రిద్యోతకమున కల్పవృక్షము
వాత్రయంపగలిగిన వారికోరికలు సాధ్యముల జెందవలయునా. కావున
నన్నుతనమాటలచే నోచార్చుచున్న నీకునాభర్తచే బంపబడిన మూలముయొ
యండవలెను.

“ సామక్రొకాత్తని ” అనుటవలన, ద్విసీతాసర్గయందీయమీ పెరిగెత్తచే
కెప్పుడను నాపరదేవతప్రకట్యమును “ మత్కామద్యార్థ...భోక్త సేవకన్య
భోగాత్ ” అనునాపరదేవతావాక్యమును ప్రసించుచున్నదై, ఈయనొంగక
తదభీష్టసిద్ధికై యిడుతుని మెరుదుమాయుచున్నదానివలె గవృట్టుచున్నది.
“ భర్తాసీతః ” ఇది “ ప్రత్యాపన్నవభసీదయితాదేవనాం బనార్థి ” యని
తనభర్త తప్పక తనపరలవార్త బంపునని యూహించినదానివలెనే కవృట్టు
టచేత, వారిపరస్పర గాధామరగామును నూచించుచున్నది. “ స్వాక్తి సుజీవి
తాః ” భర్త వియోగమువలన జీవికమందాళనదలయొక్క నాంతుకీ “ ఆళ
బంధఃకును మహుళలప్రాయోహ్యం గనానా...యద్యి ” యనుటల్లా
“ భోక్తసేవకన్యభోగాత్ ” అని పరదేవతా వాక్యమునది విప్రసంభవు భర్త
పునరాగమకొనిరీత్యును చామకొనను మాత్రముగరిగించితిని. అట్టియొక

నీతి తిరిగియుండు మేమునీ భువనకృతాన మీ మిడివరమందలి యాశను సత్తవనిచ్చినది.

శ్లో॥ నేతుగ్దూతోయదికిముపరిస్యాదితి ప్రాప్తధైర్యా
తద్వాగ్వృత్తిశ్రవణ విముఖచింతయంతిపరాంతాం
సఖ్యాక్ష్మప్రవిమలశయనే నిశీపంతీశరీరం
చింతాజాతాంబకనలిల సంపూర్ణకర్ణాధిశిశ్యే ॥

ఉ॥ వరుణిలుపంపుదూతయయి వచ్చివనాపయిజాతంసంచుదా
స్థిరమతియాచుమేఘుడలు చెప్పప్రవృత్తి వినంగనొల్లకే
శరణనిశక్తిధ్యానమును నల్పముసెజ్జవమర్చుదూతికల్
సరగునమేనుజేర్చెగనులంగల స్థిరముచేరంగర్థముల్ ॥ ౧౩.

అర్థము. నేతుః = భర్తముక్కు, దూతోయది = దూతయయినచో,
ఉపరి = ఇకముందు, కింవాగ్ = ఏమియునుచోయారమున, ప్రాప్తధైర్యా =
పొందలడిన ధైర్యముగలదై, తద్వాగ్వృత్తిశ్రవణవిముఖీ = వానిమాటలువిని
టబోవిముఖురాలై, తాంపరాం = అపరదేశతను, చింతయంతి = ధ్యానించుచు,
సఖ్యా = సఖురాలిచే, క్ష్మప్త = కల్పింపబడిన, విమలశయనే = శుభ్రమగుపక్క
యందు, శరీరం = దేహమును. నిశీపంతి = ఉంచినదై, చింతా = భర్తృస్మ
రణమువలన విచారముచే, జాత = పుట్టిన, అంబకసలిల = కన్నీళ్లచే, సం
పూర్ణ = నిండిన, కర్ణా = చెవులుగలదై, అధిశిశ్యే = పఠింపెను.

తాత్పర్యము. విషయప్రకాశిగుణములచే నొప్పుచున్నదిను, తతథ
ర్తచే సంపదిన తాదానని నిశ్చయించినది. గనుకనే ధైర్యములేచుకొని,
యామేఘుడు చెప్పబోవుచున్న వార్తనువినినొల్లకయే, అపరదేశతను మనమున
ధ్యానింపబోదగిన దయ్యెను. పిమ్మట భర్తృస్మరణమువలన గలిగిన దుఃఖముచే
వివసురాలై కన్నీళ్లు విడువాయత్తుకొంత, తనచెలికత్తియచే నమర్చుబడిన
కక్కయందు పయింపెను. అట్లు కెక్కిరి పయిండుటవల నామెకన్నీళ్లు ధారలు
గట్టి చెవులవలన ప్రవహించెనని తాత్పర్యము.

“ నిక్షేపంబు ” అనునది అక్షరార్థముగానుండు విరహానందమునకు
 ముఖభేద్యమాని భూమిమంజు పరిపాదమునకును “ అరణ్యమయిన ” అని
 అనుభూతమొనరించుచున్నది. సరిహద్దులేగాక, అంతరంగముననున్నది కూ
 చించెడి “ కయ్యోత్సంగవిహిత మనస్సుద్వైఖ్యమునకాత్ర ” యనునానియొకడు
 సార్వత్రికము నొందించుచున్నది. “ చింతాచారంబుక పరి ” అనునది
 ఉత్తరమేఘమున “ తామసోద్వేగ రహితమనాదిమక్రమిర్యురయంతి ” అనియు
 క్షుడు మేఘునితోడెక్కి “ ప్రకృత్యంత విభిన్నమవిరాజ్యైరకర్మకమకయోగ ”
 అని ప్రకృత్యముగ నేర్పియునుగఁ జూచెనని పరికినందున, మేఘుడు పృథు
 ముగని యట్టిమఘము నవిభవించుచున్న యామక్షిణియొకటి తెల్లనివని
 మాటలతో సరిహద్దునున్నది. “ స్రావ్యైర్దేవై ” తెనియిటి కుభవర్తమా
 నము చెప్పెనున్న మేఘునిలాచిననోడని “ శేషంబ్రాంతిర = అను క్షోక
 ముగఁ జెప్పబడిన చోరమాయా పునఃపది సంతయముచేఁ జెడిన ధైర్యముగలవై
 కను, అరణ్య వివరములచేతను, పరమేశ్వరి పూర్వము కలకొంగున కరముచే
 తను, పెనియిటివే బంపబడిన నూతనములు యందునని నిశ్చయముచే ధైర్య
 ముకలదియొనఁపదు “ శ్రవణవిమాన ” స్రవణవర్తమానము వివరముగ వివరముచి
 వలై వను, కృతజ్ఞతాపూర్వముగ పరదేవతాభ్యాసాధిక మనంబుగల దిగుటచే
 వప్పుడు నియమరాలయ్యెను.

- శ్లో: కయ్యోత్సాహనయన నలిలోద్ధారనంసిచ్యమానా
 ప్యైర్దాత్రప్రభవవృధునంతాపకాశ్యానభావా
 కంద ధేనివ్యవగ తదయోత్పన్నభావోభుతాప
 శ్రీనంవృద్ధింవ్యరచయది వక్షేకమస్యాకృతార ।
- చి: కనుగవనశుభ్రుల్ పెకలఁగొడఁడియైవనుబూలనెట్టియె
 వనువునఁబుట్టులేఁడతర తాపముచేరను నావోయిని
 ర్మణతనుమారుఁడయి కరబృందనమృద్ధినిబాది
 భునమగుతాపమయొడల గల్గువఁడని విచారమొందెను.
- అర్థము. కయ్యోత్సాహ = అక్షరార్థమునకు, కయ్యోత్సాహ = కయ్యోత్సాహ, కయ్యోత్సాహ

జననిలోర్ధారసహిత్యమానానీ = కన్యకాగారటచేతనువలనది పైవృక్ష
 ఏకదాత్ర = ఈమెగీరమునుండి, ప్రభవ = పుట్టిన, పృథు = విస్తారమైన,
 సంతాప = జిడిమివలన, = కలిగిన, అత్యానభావా = ఎండిపోవుటగలదై
 కందర్బుణ = మళ్ళుడునిచే, వ్యవగత = పోయిన, దశు = కరుణకలగువట్టు,
 ఉత్పన్న = విడువబడిన, బాణాఘ = బాణసమూహముయొక్క, తాప = కడిమి,
 యొక్క, త్రిసంవృద్ధి = మిక్కిలిఅతిశయమును, వ్యరచయన = చేసినదాని
 వలె, అస్యాః = మేమ, క్షణం = విచారమును, చకార = చేసెను.

తాత్పర్యము. అప్పుడామె పరుండియున్నవక్క, కన్యకచేదడివినదై న
 పృథికి, నామెగీరమునుండి జడిమిచేత మిగుల మట్లగుగలదయ్యెను. ఆయా
 వ్లము తాపోవశమువలనకై పున్నవల్లవాడలచే గల్పింపబడిన శయ్యయందు
 గల్గియుండున, క్రూరమునహించిన పుష్పబాణుని తీవ్రబాణములయొక్క ప్రతా
 పాగ్నిచేత జనుపట్లతిశయమును తాపము నొనరించెను.

“ గాత్రవర్ణసంతాప ” యనుటవలన విరహవర్ణలలో లోమిదవనియగు
 నీమెయొక్క సంజ్వరావస్థ మాలింపబడుచున్నది. “ చక్షుఃప్రతిర్భవస్సం
 స్సంకల్పాభప్రలాపితా । జాగరఃకార్య మురతిర్జ్జాత్యాగోఽధసంజ్వరః ।
 ఉన్మాదోమూర్ఛకంచైవ మరణంచరయన్వియః ” అని ద్వాదశాశ్వాసశ్లోమున
 సంజ్వరావస్థలొమ్మిదవదిగా జెప్పబడియె. “ సంవృద్ధి ” విరహులకు కలి
 యలగుజ్జము, చల్లతెమ్మిగలు, పండుపెన్నులలు, నాడీరజవిభావనలని యలంకార
 కాస్త్రప్రసీధము. అందువలననే తైత్తిర్యపంచరమైనను తాపమున వృద్ధిజేసిన
 దని భావము “ వనకీసంయ రత్నంతుంజలం గారకల్పం ” అని కాలిదాస్సా
 యుప్రయోగప్రసీధము.

శ్లో॥ వఖ్యానీకంతుచిత రమంసమ్యుగానీయమాదా
 ద్వత్సత్తైవోపవికళితస్తండలే దర్శుణవ్య
 ఇత్యాభావ్యప్రియరమభా శర్లనాలోలచిత్రా
 వశ్యంతికుంభమితదావ్యాజనోరప్రియోక్తిం ।

మ. నేయొక్కట్లకయ్యగదవ మిదవ త్సయింను గూర్చుండునూ
ముకురాంతర్గతచంద్రుని బయవలె న్నోదంబుచేసంచునే
ప్రకటింపన్మియవర్కధాశ్రవణము న్వాంఛించియూ మేఘులు
తీకురీతిగ నెయ్యకాంతి ప్రియవాత్సరంభవరంభయై॥

అర్థము. సూత్రం = చెలికత్తియవ్వారా (చేతకు) తమచిత్రముం =
అవచిత్రముగతగిట్టి, పీకం = అసమము, అనీయ = తెల్పించి, వత్స =
బిడ్డా, వర్షణస్య = అర్థముయొక్క, మంచలె = వింబమును, (ప్రదేశము)
శశికత్ = చంద్రునివలె, అత్రైక = తుపిలవినాదనే, ఉపనిశ = మార్పున
దుయా. ఇతి = తులననది, మాదాత్ = సంతోషమునో, అభివ్య = చెప్పి,
ప్రియతమం = భర్తయొక్క, కథా = వృత్తాంతముయొక్క, అతర్లన = విను
టయందు. శోల = అనర్థముల, చిత్రా = మనస్సుగలదై, తం = అత్యున్నతి
మతమన = మయానినలెను, తత్కంతి = చూచుచున్నదై, తదా = అప్పుడు.
ప్రియాక్షిం = ఇంద్రునిమాటను, తాన్వహార = చెప్పెను.

తాత్పర్యము. తదితరపునను యాకారము భరించిన నామమునకే
కర్తృమనునొక యాశయమును తనచెలిక కైచేరి గట్టిచి, యాయటి, తనప్రి
యమి కుకలవారై పిమ్మట నివంగలగురుంగ వాయని సంతోషించుచు, నోయీ
ఒక చిన్నయద్దమందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న చంద్రునివలె నిట్టిమిద గూర్చుం
డుమా, యని పలికి, తనకర్ణింత ప్రియుడైన యాయత్తుని వృత్తాంతముఁ జెలి
నికొన నాకురకఁ జెందుచున్న మనస్సుగలదై, యేదోయొక ప్రియమును కర
మానముఁ జెప్పవచ్చుచున్న కుమారునిఁ జూచుకల్గితలె సుప్రభుభంజుడు,
సానువయింబుగను మేఘునివలంకఁ జూచుచు, నిటు ప్రేమతో బలికెను.

“ కనుచితకము ” ప్రయోగం చేశమంటూ చెప్పవచ్చున మేమునియందరి
గారకముచే శ్రేష్ఠమైన గద్దినా నొపగనమట. యేమని మరలవాస్తా శ్రవ
ణముచే కలితాశయగు నియమియట్లు మేముని సత్కరించుట. “ కావ్యమర్కం
లోచ్చ సరస్వతయో విశ్వసంభావ్యతే ” (ఉ.మె. 39 ప్లో.) అనుయమని
మాటలకు ప్రయోగమున కర్హకరించుచున్నది శతశతయన్నది. (అ)రు

అనినయ్యెను ప్రయోగవాదులారముగ గౌరవముంచుట కావధ్యము. “ శర్మ ” యనుటకున వికమును ౩౦ క ల్లోకమున కెప్పటివలెనని, మేమునుజేయున “ కామగూఢం ” అనువానికి పరిగా మేముచే మిగ్గులమును పునిమిక్కులితోఁ బ్రవేశించెనని తెలియఁబున్నది. “ శ్యామ, అనియ ” ఇభియను కరణముచే తానే తెచ్చికది యనుటకున, అమె చూచిన అదరము వివరియను ప్రకటనయనుచున్నది. “ శ శివదువవిక ” ఈమెతెప్పించిన యానకము కొద్దికాబోయె ననుచుండఁడు విన్నయిద్దరునునై నను ప్రతిఫలించురీతిన, దీనినాదరమున స్వీకరింపుమానుటకునలన నామె వికయాతిశయమును తెలియఁ చేయుచున్నది. ముఖము నాకవిఃకర్మన మామెను చంద్రదర్శనమునలెనే మృదయాహ్లాదకరము నియమ ముగించుచున్నది. “ ముతవిన ” యనుటకున భద్రురని తమఁ కెత్తవచ్చిన మేమువియంచాదరమును, విశ్వాసమునెగాక యామె పాతివ్రత్యమును కల్గిడిఁజేయుచున్నది. “ ప్రియత మకధాకర్ణ కాలోచిత్త ” యనునది యంతర మేమును “ చతురతనయం మెధిరీహృత్తు భీషా కామకర్మతోన్నయ నీరహృదయా (ఉ. మే. ౩౦ ల్లో) యను యనువాక్యముం సృజింపఁజేయుచున్నది.

శ్లో॥ పాగేతప్తాత్మమయత ఇతంప్రాణనాధవ్యభవ్యం
మృత్యావప్రగత విలపజ్జీవితప్రత్యయాస్తి
ప్రాణేశవ్యప్రమదచరితా ఖ్యానదానాదిదానీ
మిన్న సేవవ్యవగతశుచంకరు ముర్త్యవ్యజ్యం ।

చ॥ జులధరయిప్పుడీవు ప్రియుసౌఖ్యముఁ జెప్పంగవింటిఁబ్రాణములే
గలితముగావటంచునుది గట్టిగనమ్మితి నాథుమోదవా
ర్తలవివరించిరోగినిబలం బొనగూర్చుగ నిచ్చువధ్యముక
బలెనుదిగల్గుదుఁఖమును, నాక మొనర్చుగ నీవెదిక్కిక ౧౦౭

అర్థము. పితప్తాత్మమయతఃప్రాణ = ఇంతమనుకొన్న, ఇతం = నీవే
మృత్యుబదిత, ప్రాణనాధవ్య = భర్తయొక్క, భవ్యం = భగవత్కార్యము,
మృత్యా = విని, అవీత = మిక్కిలి, మృగత = సంభవించిన, విలపత్ = ప్ర

కొనించుచున్నది. ప్రాణమును, ప్రకృత్యా = విశ్వాసముగలవానను
అర్పించుచున్నది. ప్రాణేశస్య = ప్రాణనాథునియొక్క, ప్రభువచనం =
నుండునైనవారయొక్క, అభ్యాసదానాత్ = చెప్పటవలన, ఇదాని =
ఇప్పుడు, అర్పితం = అర్పించుచున్నది, వ్యవగతమనం = పోయినది. అ
ముగించుచున్నది, కర్తృ = చేయుటకు, అజన్మం = మిక్కిలి, అర్హం = కలిగి
యుండును.

తాత్పర్యము. ఇంతకుముందు అనగా నివర్తమానము విడుదలపూర్వము,
నివేదెప్పబడిన నాప్రియమని విశలవార్తను వినినవోడినది, మరలనాప్రి
యమనబాసగలదాననైతిని. ఏదైతనాక మహావ్యాధిచే నీడింపబడుచు
ప్రాణములయందాపవదలిన వారొక మహావధము నీడించుటవలన వాదాధ
నుండి తొలగింపబడినవారై మరల జీవితమును నమ్మకముగలవారగుదురు.
అట్లేపియును కుభవర్తమాన మీమెట్ల మహావధ మయ్యెనని తాత్పర్యము.
కావున వింకనాధర్మయొక్క విశలవార్తా నివర్తమానవలన లోనికి వర్ధమాన
ముల నొసంగి జనపత్వాదుల గల్గించినరీతిగా, వాదులభర్తముచే గలిగిన
వర్ధమానమును పోగొట్టి వాని సంగోపాతికయ మొనగూర్చు దగియు
న్నానపు.

“ప్రాణేశస్తా...వార్తాం” అనునది మేమును 10 వ శ్లోకమునఁ జెప్పి
యన్న కల్యణార్తయ యగునీచే జెప్పబడిన “భర్తృత్వం ప్రియమని
భవ” (ఉ. మె. 36) యనుశ్లోకముయొక్క సారాంశమై యుండునని తెలి
యించుచున్నది. “ప్రాణనాథస్య” యను విశేషణ మియ్యుండు తనజీవిత
మునకు నాథుడుగాన తనకాలమున (నవగా వర్షాకాలము విరహాలకుఁ గడు
చున్ననాకుగుటవలన) జీవప్రభుడగు జీమాకునిద్వారా స్వభుగలవార్తను
తెల్పబూనుటవలన ప్రాణనాథస్యకమున సమయమును తెలిపినవానివలె
గవ్యప్రభువలె భార్యను నొందుచున్నది. “ప్రగతవింశతీవిత ప్రకృత్యా =
జీమాకునివలన భార్య మేమును యిప్పుడు చెప్పినట్లుగా “మమమనస్సభ్య”
మై “సద్భూతి” అప్పుడేవారిసోపుటకు కిద్దుముగానుండునగా, వరదేవత
వర్ధమానము, భర్తా ముదలగువానివలన గలిగిన యాకాలంభ మానసిని

భూవృత్తి

గాని యావద్భూతవర్తన వశబద్ధ వినివోడనే తక్షణవిరమించును విశ్వయ
మును నక్షత్రము పుట్టికది. “శృత్వా” ఈశ్రవణభావము “తానోదంతో
కుహ్యదుపకరః సుగమాత్కిందిమానః || అపి (ఉ. మే. 29 శ్లో.) సేషుఁడే
తెప్పియన్నాడు. ఈయనకొంగనయినాని ననువదించుచున్నదికలెనున్నది.
“ప్రతునచరితా” = యనుటవలన తక్షభర్తకే యేర్పడుచుండు సుఖోపయము
గలగఁజేసినవోయితియె-వానికథనముచే-విరహార్తయగు తనకు వధ్యముకలె
నువదలించును. అదియే యామెకు సుఖోపకరణముగనని తాత్పర్యము.
ఇట్లునుటవలన నీవియోగ సమయమున జానినీలే యెట్లుండెనో యతఁడెట్లుకాలము
గడపుడుండెనో తెలియగోరు వామెపాఠివృత్తమును బెల్లడిఁజేయుచున్నది.

శ్లో॥ నేతుర్వైతేప్రియనచివతా ప్రాక్కధంతారమానీ
త్తచ్చేత్తస్యావిదితమపితే వృత్తమిత్యేవమన్య
తస్తాచ్చంద్రస్యైకరసుధయావాసరార్తాం చకోరిం
ప్రేక్ష్యేవేమాంరమణ కథయానేతుమర్హస్యతాపం || ౧౭ ||

ఉ॥ నేకునునాడుభర్తకును స్నేహముగల్గుట యెట్లుస్నేహమే
నీకులభింపఁదచ్చరిత నిక్కముగావిదితంబగాన, నా
ప్రాకటమైనతచ్చరితఁ బార్యణచంద్రుఁడు వాసరార్తనా
కాశఁజకోరిసానినటుగావగనన్ను వచింపవేడెదఁ||

అర్థము. మే = నాయొక్క, నేతుః = భర్తకును, తే = నీకును,
ప్రాక్ = ఇదివరకు, ప్రియనచివతా = గాఢస్నేహము, కథంతారం =
ఎట్లుగా, అపిత్ = అయిదు. తత్తేవ = అట్టివీరియస్నేహమున్నయెడల,
తే = నీకు, తస్య = ఆవాభర్తయొక్క, వృత్తం = వృత్తాంతము, అవిదితం
అపి = బాగుగాఁజెలిసియే యాండును. (అపి) ఇత్యేవ = ఈలాగుననే
మన్యే = తలఁచెదను. తస్తాత్ = అందువలన, చంద్రః = చంద్రుఁడు,
స్యైకరసుధయా = తనకిరణాంబుతముచేత, వాసరార్తాం = పగటియందువా
తకోరింబ, చకోరిమిత = తపోరాగనయితలె, మాం = నన్ను, రమ్యాత్

భయా - భర్తృకథనత, ప్రస్తుత = ప్రవచితకవలతే, అకాపం = చంద్రుడన
మును, శేరుం = పొందించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

కాత్వర్థము. నానాగ్రాహయవనిని నివనిదివరలో నిట్టిసాంగకత్త
మెట్లుగలిగినది. నాభర్తృకు వియమైన స్నేహితుడైన పక్షమున కానివృ
త్తాంత మంతయు నివహుగుఁ దెలిసియే యుండును. అందువలన నీవు,
చంద్రుడు, పగలంతయు తన నెడరాయుటచే బాధనొందుచున్న చకోరాం
గనను, తనకరణావృతము నిచ్చి పోషించినటులే నాకునీవు నాప్రియుని
వృత్తాంతమును తెప్పి నాకాపమును పోగొట్టుటకు నాగుగ తగియుండువు.
చంద్రుడవృత్తకరుడగుటచే పగటియందు మాత్రమే బాధనొందు చకోరాంగ
నటు తనకరణములనాహారముగ నిచ్చిపోచినట్లునీవునుయెಂಬవళ్లు వియోగకా
పముచేఁ బరితపించుచున్న నన్ను నీవు నమృతకయందవగుటచే (ఉదకముగల్పిం
చువాడు) ప్రియుని వృత్తాంత కథనముచే నాకాపోషకునందుఁ జేయవర్హఁడ
వని కాత్వర్థము. చకోరములు వెన్నెల పులుగులు. అది రాత్రులందును
తెన్నెలనుతని బ్రదుకునకుట కాశ్చర్యప్రసీద్యము. “ ప్రియధునికా ” పరూ
నమముస్థులగు వారలకుఁ గలుగుస్నేహము పడవత, అది భిన్న కయముగలుగు
వారల స్నేహముకంటె నెక్కువ పట్టుగలది. అట్టి వృత్తాంతముగల్గుట
వలననే యక్షుఁడీ వార్త వినిచే సంపియుండునని తెలిసికొనినదానివలన నీయక్షి
కన్వట్టుచున్నది. “ కథంకారం = అనునది రామాయణమున హనుమత్సంబోధ
కము విని జవకాత్తజయిడిగిన య్వతెరామేణ సంసర్గః కథంబానావీల్యుణః
వానరాదాంసరాజాంచకథ మానీశ్వరూగవాః ” అను ప్రశ్నకు లలపించుచు
న్నది. మేఘసంబోధమున నాయకుడు = హరశిర్శ్యంద్రితాధారహర్త్యా
ఇందోదైక్యం... నిధర్తి ” “ సాచానిందిరమృతశిలాన్ ” “ పరిగతకరచ్యుం
ద్రికాను ” ఇత్యాదుల పలుమాట చంద్రసాయావ్యముఁ చెప్పుటవలనను “ హరి
శిర్శ్యంద్రికాధారహర్త్యా ” యని చెప్పుటవలన, నిరశ్లెఘ్రకు చంద్రవహువా
నను గలుగుట నూచించుచు నిచ్చుట నికని యక్షుంగనవాక్యముల వ్యాకా
దానిని వృథాపలుచుచున్నట్లు కన్పట్టును. “ అకాపం ” ఉత్తరమేఘమున
యక్షుడు తనప్రియరాంట్ల భవితయై తనవార్తను వినుటకు కారణముగా

న కాంతోఽపంకమ్న న్యూతునః తస్యంగమాత్మింబిదాశాః ॥ ౧౭౬ ॥ మే. తం
అని చెప్పియున్నాడు. ఇప్పుడీ పుయవట్లగి తలఁచినది తోచెదని.

శ్లో॥ స్యాచ్చేత్తద్యతరవచన తాతెహితాతఃప్రియామే
తత్తద్వృత్తంరహసిజనితఃకింవదేత్ప్రత్యయేన
తస్మాత్తవ్యప్తిమిమవిరతం సాధుజానాసిసాధో

నిత్యఃకంఠేవద వివిధమప్యద్యతత్రీతిదంస్యాత్ ॥ ౧౭౭ ॥
చ॥ అన్యతములాడుదేనియు, రహస్యములన్నియునీకుజెప్పనా?
ననుబ్రీరికింపనిన్నిటకు నాధుఁడువంతున? కానతెన్న నా
ధునిచరితంబునీ కెలుక దుఃఖమే! తోషమే! కూర్చుగాకళం
కనువిడిచెప్పవల్యమును, గౌతుకమయ్యదెనాకు నోఁసునా!

అర్థము. తే = నీకు, తద్యతరవచనతా = అవిధమాడుట, స్యా
చ్చేత్ = అయినట్లయితే, (అతఁగా నీవవిధములాడువాడవైతే) హితాతః =
తనకు నిష్పమైన యాగృహవాఁడగు, మేప్రియః = నాభర్త, రహసి = ఏకాం
తమున, జనితం = జరిగిన, తత్తద్వృత్తం = ఆయావృత్తాంతమును, ప్రత్య
యేన = కట్టుకముతో, వదేత్కిం = చెప్పనాయేమి. తస్మాత్ = అందువలన,
సాధో = ఓయియోగుండూ, తస్య = వానియొక్క, వీతిం = ఉనికిని, అని
రతం = ఎదలెగఁకుండఁగా, సాధు = బాగుగ, జానాసి = ఎఱిగియుండువు,
మే = నాకు, నిత్యంకం = సులయములేక, వద = చెప్పుము. తత్ = అది,
వివిధమపి = ఎట్టిదైనను, అద్య = ఈసమయముందు, వీరితిదం = సంతోషక
రము, స్యాత్ = అవును.

తాత్పర్యము. నీవు అవిధము లాడువాడవైతే నలో రహస్యమైన యా
యావృత్తాంతమును, వాహితమునగుట భర్తనీకట్లు కట్టుకముతో చెప్పియుం
డును. కనుక నీవతని యభార్థముల వృత్తాంతములంతకు సాకల్యముగ నెఱిగి
యుండువు. ఓయోగుండూ నాప్రియవా వదవడినాకు సంతోషముఁ జేయు
కట్టుకను కానున్నది సులయములేక యాదర్శు చెప్పము. అది యెట్టిదైనను
వాటిధమయినది సంతోషముగ వేయునగాని వివిధముగా నేరదు.

ప్రథమస్కంధం

“ సీతా! ” మేఘునిచేత తనకుధర్మిని చెప్పినవాని కంటకం తనకునే
దని నమ్మినవాడై, యిట్లు మేఘునిచే నీవార్త చెందినవాడు గనుక నీ సీత
తును యోశయతు నిలకాండగుచున్నాడు. అందువలన నేరకాస్య వృత్తం
తమిళునూడ వీనికి తెప్పించెను. ఇట్టి మెచ్చెప్పటచేత తనయందంత ప్రేమ
గలవాడని తెలిసి “ దియతా తీవరాలంబనాద్రి...త్రిం ” అను మేఘు
సంభాషించుచు నాకళయను మారువలపును నున్నట్లున్నది. “ సాధో ”
యతునది మేఘుడు విశ్వాసపాత్రుడై, లోలోపకార మకారణముగనే ఒక
రియత్నే తేక వర్షాదులనుచ్చుటచే నేనుసమర్థుడనని చాటుచున్నది. అమెను
వీనియందంగల గౌరవాతిశయమును నెల్లడించుచున్నది. “ నిశ్చంకంబద ”
అనుటవలన యతడు మేఘునితో నడ్డయలేక లోనికి ప్రవేశించి శర్తమాన
ము చెప్పబునినట్టి మియు ప్రయోదంతకృతగా మరూపాలయితే ప్రమాణిప్రా
ప్రాయాను సారిణియైనట్లు స్పష్టీకరించుచున్నది.

“ వివిధమపి ” భర్తయుక్క నవవతి యేకాంతముగా నుండుటచే నవ్య
స్త్రిలోలత్వాది వ్యాపారముగలదైనప్పటికి నపియక చెప్పబడుట

“ తత్ ప్రీతిదం ” అనుటచే భర్త సౌఖ్యమునే సదా జూచుచుండుటచే
వాధుండిన్యకాంతాసప్తదైనను వానియందనూయాదులు లేకుండునట్లు నవదు
టవలన నీమె పారివ్రత్యము విశదీకృతమగుచున్నది.

శ్లో॥ నప్తంహృనే శ్రవణ పదవీనంప్రవిష్టంనిశేవ్య
ప్రాణాన్ధరుయమణ చరితంసాధునీయుపమద్య
తస్తాత్పత్యర్థిరహవిధుతం చీవితంసాంప్రతంతే
కర్తుంయుక్తంస్థిరపరిదితం సాంప్రతంయద్యతంతే । ౧౯.

చ॥ చెడినదిమాననంబివుడు సేతురభర్తృకథామృతంబుజాఁ
గదువడిఁత్రాణముల్నిలువఁగా నలపొయును నుండెనాథుప్రే
ముడినిఁగృహించి, సీతెనిమిదొందియు, చీవితమిట్లెసేయు
బడియె, నుపేక్ష నేయుడగవా బ్రతికింపగదోయి మేఘుడా ।

అర్థము. నక్షత్రం = చెడిపోయిన, మేహూత్ = నామనస్సు, శ్రవణవద
 నిసంప్రవిష్టం = శ్రోత్రమార్గమునుపొందిన, రమణచరితం = భర్తవృత్తాంత
 మనెను, పాదు = యోగక్షమైన, పీయూషం = ఆమృతమును, అద్య =
 ఇప్పుడు, విషేష్య = నేనించి, ప్రాణాత్ = జీవమును, భక్తిం = వహించు
 టను, యతః = (అనెడి పదముధ్యాహరణు) యత్నించుచున్నది.
 తప్తాత్ = అంశువలన, పశ్యంతః = భర్తయొక్క, విరహవిధులం = వియోగము
 చేతాధపడినట్టియు, పాంసరం = ఇప్పుడు, స్థిరపరిచితం = బాగుగపరిచ
 యుండులనై, తే = నీవు, వశంతుత్ = ప్రదియిచ్చవలెనని ఆర్థము,
 జీవితం = పూర్ణము, గుణక్తం = శరీరమునో గూడినదానిగా, కర్తం = చేయు
 టను, పాంసరం = తగినది.

కాశ్యపము. నామనస్సు భర్తృవియోగమువలన చెడిపోయినది.
 కాని నేనిప్పుడు వానివృత్తాంతముగడి యన్యుకపాపములేని బ్రదుకదలచు
 చున్నాను. అట్లుచెడిన నామనము నీయందగ్రహయ్యె గావున నంతపరిచ
 యము గలదాని నుజ్జీవింపజనను. కావున నన్నుబ్రదికింపుము. “నక్షత్రం
 హూత్” భర్తృవియోగముచే నాహ్యవిషయాపక్తి ముచుటెగాక, మనస్సు
 జ్ఞప్తుకు భర్తృవిష్టమగుటవలన నాంతరిక వ్యాపారకూనలయి నయ్యెననుట.
 “స్థిరపరిచితం” అమె, రమణకథాస్వాదనమువను జీవింపబడి, మేఘుండుచెట్టు
 వర్తమానము పనుట యందర్థంతర మతూహలముగలదయ్యెను. అందువలననే
 “వశం” అమెమనస్సు మేఘుని యధీనమయ్యెను. ఈమెమాటలను సరిగ
 నుత్తరమేఘమునయ్యాడు “ఉత్క్లంతోచ్చసితహృదయా” శ్రోత్యకర్మప్రాప్త
 రమపహితా” (ఉ. మే. 39 శ్లో) అని చెప్పియుండుటచే, పొందుటల భావ
 ముల నానందవిశ్రాంతి యందేరనియు నందువలన కారణసోపానమున భేద
 చింతయు నర్హమునుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవంతస్యాంమృదులవచనీత్యుక్తవత్సాంయువత్సాం
 సౌహార్ద్రాంచన్తరిధృతి తయాపంగతప్రత్రయోసౌ
 భాస్వల్లిప్తామిషకుము దినీంనమ్మదంసంప్రజేతుం
 చక్రేజైవాత్మక ఇవతదాగాస్యధామాధురీకాః ౨౦.

చ॥ మృదులములై నవాక్కులిటులింపుగలుగుగ, యక్షకాంతవా
రిదముప్రమోద ధైర్యముల వృద్ధిరీజెందినబుద్ధి, సమీరే
బాదలుచుబ్రొద్దుజేడిమికిఁ బోడిమిపీడినఁ గల్వరాజనా
నదయతగోసుధాతకులఁ బల్లెనుబెల్లుగనుల్లసిల్లగన్ ॥

అర్థము. తస్మాన్యంతత్యాం = అయిక్షకాంత, మృదులవదనీ =
మౌర్ధవముగల వాక్కులుగలదై, ఏకం = ఇట్లు, ఉత్తవశ్యాం = జేప్పినదను
చుండిగా, సౌహార్దాదశ్యతిభృతితయా, సౌహార్ద = స్నేహమునో, అనత్ =
ఒప్పుచున్న, మతిభృతితయా = బుద్ధిధైర్యములగలవాడగుటచేత, సంగతప్ర
శయాః = ఒప్పుచున్నయడకువగలవాడై, అసౌ = అమృదులు, భోగ్యస్త్రిప్తం =
సూర్యకాంతివలన వాడిపోయిన, సుమునినం = కలువదీగను, తై వాక్ష్విక ఇద =
చంద్రుడవలె, సమృదం = వికాసమును, సంప్రదేయం = చెనుటను,
తదా = అప్పుడు, సుధామాధురీకాః = అప్పునిముల బద్ధునిముగ,
గావన = కిరణములవలెనున్న వాక్కులను, చక్రై = చేనరు. అనగాచెప్పే
ననుట.

తాత్పర్యము. ఇట్లాక్షకాంత మృదువులను వాక్కులనో నామే
ఘనమన మృకముపుట్టించుచు మాట్లాడిగా, నామృదులు వృద్ధిపొందిన స్నే
హమును మనోధైర్యమును గలవాడై యడకువగలిగి, వగలు మార్ద్రకాంతిదే
వాడిపోయిన కలువదీగను చంద్రుడు తనయిప్పులంపు కిరణములనో వికసించు
పజేసినట్లు, అమృతంపు కేటలను తనమాటలచే విరహార్తయై కృశించిన
యామెను సంతోషముజేయుచు విట్లనియు, “ మృదులవదనీ ” తూర్వలోక
ములయందు ప్రేమోదంఠ వివరణమును, వియోగతా పోషకమవార్ధిశ్యమును,
వివిధప్రియ వార్తాశ్రవణసతూహలంబును, కీర్తిరదాసమును గ్రహించుగ
గోరును, వివయానుకూలసాచిత్రత్యై వ్యాదులనూచించుటచే, నామవాక్కులం
దవృదుత్వాశోపణ జేయబడియె, “ సౌహార్దాద...తయా ” నిలుపుమొదట
నాయుత్పీడతఁడో యని శంకించినచే విముఖుడుగుటవలన మేమును కొంతఘం
కోచించినవాడైనను, ఇట్టియామెవాక్యముల వినినవోడినీ, స్నేహాతిశయమున

చాత్యైవ బోధురార్థః శిష్యుటసు శైర్యమను వానియగునవ జనించినది. కాని
 “ సంకల్పశ్రయః ” అవశవయోక్తయను విడువలేదు. మతీయనిది దౌత్య
 లక్షణము “ జై నాత్యక్తః ” అనునది శివవచాతయందును ప్రసిద్ధముగాన, మూర్ఖ
 తాపక్షిప్తమున కలవలెగను చంద్రుడువలెనే, వియోగతాతభిక్తుయను నాయు
 ౩౩ నిశలవార్తః దివ్య ప్రాణనానముజేసిరియిందు సహజమని నాత్మర్యము.
 “ నామ్యథామాధురీతః ” అందునిచే నాధకైట్టబడిన కముదుని చంద్రుని కర
 స్పర్శవయవ నెట్లుప్రకాశించెనో అట్లే “ కాంతోదంత...లించిమానః ” అని
 యముడుచెప్పినట్టిమిను వీరయాట లగ్గుతప్రాయములై నిర్వృతగఃజేయు
 నని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ యజ్ఞేప్రేయాన్తయిసదయనూగాత్త సూజత్యభావం
 దూరేతస్మిన్నవిచభవసిప్రేమ ధూర్నిర్భరాత్తా
 మానంతస్తాదహమువగతో న్యాయతస్తాతభావం
 పుత్రీంమత్వాతినహ్యదయసంభాషణం నిర్విశంకా॥

చం॥ ననుసుతుడంసుఃప్రేముడిమనంబున నెంచెను, నీప్రియుండు నీ
 పుత్రుగఁడూరముండియును, బుత్రునిరీతిని ప్రేమజూపనా
 కునుదలపంగఁబాడిజనకుఁ వలెనీ పతిజూడనన్నునం
 దనునిగ నెంచినమదిని దిల్లిరొశంకనుమానిపల్కుమా ౨౧.

అర్థము. — యత్ = ఏ సీనువువలన, తే = నీయొక్క, ప్రేమోత్ =
 భర్తయగు, సః = అయితును, దయయా = కరుణచేత, మయి = వాయందు,
 తమాజత్యభావం = పుత్రుడనెడిరలంపును. అనాత్ = పొంచెనో, తస్మిన్ =
 అట్టిభర్త, దూరైపిత = దూరమందున్నను, ప్రేమధూర్నిర్భరాత్తా = ప్రే
 మాతిశయముచేపించినమనస్సుగలదానవు, భవనీ = అగుచున్నానో, మానం =
 నిశ్చయముగ, రస్తాత్ = అందువలన, అహం = నేను, న్యాయతః = న్యాయ
 ముగనీ, తాతభావం = రంధ్రమునెడుఁబ్రేమాయమును ఉపకరణం = పొందిన
 వాడను, (కావుననన్ను) పుత్రం = కుమారునిగ, మత్వా = కలించి, తత =
 యొక్కవృద్ధ, తుసంభాషణం = మనస్సువందలిమాటమగుర్చి, నిర్విశంకా =
 సంబేదమానిరనిదానవు. భవ = కయ్యా.

తాత్పర్యము.—నీభర్తయగు యాతనునికి నామందు తుత్తప్రకృతిమగలిగినది అనునదూరమందున్నను, ముక్తిమయకమును వానియభిప్రాయముఁ జెలిసికొనిన బానిసలనే నీవును నాయందు, పూర్ణమును బాత్సల్యముఁ జూపించుచున్నావు. ఇదియే భార్యాభర్తలను మీరిరువురు నాయందు సమానమును పుత్రబాత్సల్యముఁ జూపుటవలన నామయిత్తునియందుఁ గలిగిన పితృభావము న్యామముగ నే యున్నది. అందుకని యాపుత్రభావము స్థిరపఱువ, మనమున నెంతమాత్రము సులంఘంపక నినునమ్మునని చూట చెప్పెను. “ నిర్విశంక ” పూర్వమున నామెనుఁగలిగిన చోరాద్యమనానముల మనముననుంపక, యాతనుడు తనయందు తనూజత్వభావము గల్గియుండుటవలన (అత్మాజై పుత్రనామానీయమ శ్రుత్యర్థముననుసరించి) బానిసత్వరూపముగ నే యుంచి నెనుకటియకరనాస్యపంథాచరణికము జలుపుచుండుట.

శ్లో॥ జల్పంతంతంబిజచరణ యోన్మంపతంతంయదృచ్ఛా
నారాతారంవివయ భరితంసాపయోదంబిరిక్ష్వ
ఉత్తిష్ఠంతీశయనతలతః ప్రేమపూర్ణాంతరాత్మా
పశ్యంతీతందివకరకరస్సారనీరేజనేతా ॥

చ॥ తనఁజివార్తనిట్లు విశేదంబుగఁ జెప్పుచునారయానముగ
గనివినయంబునఁ నతలనంతముగా నొనరించుమేఘునిగ
గవి, దిగినెట్టి, వానినటఁగాంచెను, ప్రేమరసోదితాత్మయై
దివకరచారుసారఘృణిపీఠపద్మపలాశనేత్రయై ॥ ౧౨.

అర్థము.—సా = అనుతాంగన, జల్పంతం = ఇట్లుచెప్పెను, నిజచరణ
యోః = తనపాదములయందు, పంపకంతం = పడుచున్నటువంటియు,
యదృచ్ఛానారాతారం = కామయాత్రుఁడగుటచే నుడిక రూపధారియైనట్టియు,
వివయభరితం = అతఁడువలెఁగూడినట్టియు, పయోదం = మేఘుని, నిరిక్ష్వ =
చూచి, శయనతంతః = పక్కనుండి, ఉత్తిష్ఠంతీ = లేచినదగుచు, శీం =
అమేఘుని, ప్రేమపూర్ణాంతరాత్మా = ప్రేమలేనిందివమనమ్ముగలదై, పశ్యంతీ =
చూచుచు, దివకర = చూడునియొక్క, కర = కరణములచే, స్సార = వికసించు

విక, నిశేష = పద్యములవంటి, శీత్రా = కన్నులుగలదగుచు, కస్థా = ఉం
దెను. ఇది అధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.—ఇట్లు చెప్పెను యామేఘుఁడామె పాదములమీదఁబడి
వికయునుగో నామెకునమస్కరించెను. ఇచ్చాధీనముగు స్వయాపముఁగల
వాఁడు నుదకయాపుఁడునైవ యామేఘునిఁజూచి తానుపడుకొనియున్న కయ్య
నుండి లేచినదై, పరిపూర్ణముగు ప్రేమగలదగుచు, మార్కటేరిణుల తానుచే
తానగ వికసించిన తమిళములవలె ప్రకాశించుచున్న శీత్రములగో చానిచి
జూచెను. “ చరణమోఽప్పుఁపరంతం ” నమస్కరించుటవలన మేఘుఁడు తన
వికయగౌరవాదికమును వెల్లడించుటకొక, తనపుత్రభావము వంగికరించి
విశ్మయముగ నిర్భర వికయునుగు భార్యఁ జెలిగొమ్మని చేతుకొనుచున్న తాని
వలె నున్నాడు. మాతాపితలకు గురుదైవములకు సాష్టాంగ నమస్కారము
ధర్మకాన్తవిహితముగాన, తల్లిగా భావించిన యామెకు సాష్టాంగనమస్కా
రము చేయుటచే వెనుకటిస్థానమునఁ జెప్పినయాటను క్రియారూపమున గూడ
గమర్చించినాడు. “ యదృచ్ఛా ” అనునది మేఘుఁడైవమునునుక నేరూప
ముకొనలేనన్న నాయాపము ధరింపగలందని మూచించుచు “ కామరూపం ”
అను యయునియాటను వ్రరింపజేయుచున్నది. “ స్సారనిశేషశీత్రా ” ఇది
తలకు కన్నీళ్లతోనిండి తాడియున్న యామెకన్నులు, మేఘునిఁజూచుటవల
నను, అమేఘుఁడు తనపాదములమీదఁబడి సానుభూతిని విశ్వాసమును జూపుట
వలనను, పీరియందలి ప్రేమాతికయముచే నామెకన్నులు విప్పించినవి. ఈవిశే
షములు ఉత్తరమేఘుమన యుహించుచెప్పిన “ త్వయాశ్చ నేషకయనముపరిస్పం
తికంకమ్మగామ్మ్యః, మినఁజోభాచ్చలపకలఁత్రుకులూమేద్యతిలి ” (ఉ. మ.
౩౪ శ్లో.) యనుయాటను జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యంహిప్రవిదితగణః పూరుషాణామబవన్
యానుష్యేయంత్యదృతకథ నాత్మీత్యయాన్తామకీన
సల్లాపేత్వంగరిత వికయస్సత్యమేవానుయాత
వైస్యావస్థాంకథయనకలాంపంచనీయాస్తిన్నాస్తి॥